

TELEMARKSFORSKING-BØ

Hellandtunet
forsknings-
og næringscenter,
3800 Bø i Telemark
Tlf.: 35 95 04 99
Fax: 35 95 19 87

Veier

inn

i

vår

tid

Formidling av Telemarks industrihistorie

(forstudie)

Utarbeidet for Telemark fylkeskommune, Kulturseksjonen

Halvard Vike

Telemarksforskning-Bø

1998

sm
338.45
✓

ex. 1

Veier Veier Veier Veier
inn inn inn inn inn
i i i i i i i
vår vår
tid

Formidling av Telemarks industrihistorie

(forstudie)

Utarbeidet for Telemark fylkeskommune, Kulturseksjonen

Halvard Vike

Telemarksforskning-Bø

TITTEL	VEIER INN I VÅR TID Formidling av Telemarks industrihistorie (forstudie)		
FORFATTER	Halvard Vike		
PUBLIKASJON	ANDRE PUBLIKASJONER FRA PROSJEKTET		
Rapport nr. 139			
ISBN-NR.	82-7401-100-7		
PROSJEKTNUMMER	OPPDRAGSGIVER		
97052	Telemark fylkeskommune, Kulturseksjonen		
PROSJEKTETS OMFANG	PLANLAGT AVSLUTTET		
	Mai 1998		
PROSJEKTLEDER	Halvard Vike		
REFERAT	<p>Denne rapporten tar for seg noen av forutsetningene og mulighetene for å formidle Telemarks historie. Hovedvekten er lagt på industrihistorien, men aspekter ved internasjonale relasjoner og kystkultur er også berørt. Rapporten er produktet av en forstudie, der oppgaven har vært å berede grunnen for en slik kulturformidling. Arbeidet har vært influert av følgende antakelse:</p> <p>Selv om det er mye usagt og ubeskrevet i Telemarks industrihistorie og andre, beslektede historietemaer, har vi tilstrekkelig materiale - både når det gjelder kilder, historiske beskrivelser og analyser, såvel som gjenstander - til å danne oss et relativt klart bilde. Det er altså ikke oppgaven med å etablere oversikt over materialet som utgjør den største utfordringen i formidlingssammenheng, men å ramme den inn og begrunne den. Med andre ord: hvorfor skal vi formidle industrihistorie, hvorfor kan folk tenkes å bli interessert, og hva skal til for at det kan bli vellykket og framtidsrettet?</p> <p>Dette er spørsmålet vi forsøker å besvare i denne rapporten. I overensstemmelse med Kulturseksjonen i Telemark fylkeskommune har vi arbeidet med å utvikle en strategisk begrunnelse for hvordan man kan gå fram i det videre arbeidet, som vil måtte konsentrere seg mer konkret om innsamling av historisk materiale som egner seg i formidlingssammenheng. Ved at vi her har klargjort en del kriterier for slikt arbeid, tror vi at det viktigste grunnlaget er lagt.</p> <p>Strategien vi har valgt, er ment som en innføring i en måte å tenke på. Denne må ikke tvinge aktørene inn i spor de ikke føler seg hjemme i, men inspirere til å forestille seg en formidlingsstrategi som kanskje kan skape noe nytt, samtidig som den tilpasses lokale strategier. Rapporten diskuterer Telemark fylke som en helhet, og klargjør forutsetningene for at en slik helhet kan formidles gjennom flere lokale - forhåpentligvis uten at dette etablerer et konkurranseforhold mellom dette prosjektet og de mange tiltak som er igang i Telemarks kommuner.</p> <p>Rapporten er skrevet av Halvard Vike. Karl Gunnar Sanda og Nina Grønvold har vært verdifulle bidragsytere i datainnsamlingsprosessen. De har også deltatt i utformingen av prosjektets idegrunnlag.</p>		
SAMMENDRAG	DATO	ANTALL SIDER	PRIS
	Mai 1998	43	Kr. 130,-
EMNEORD			
UTGIVER	<p>Telemarksforskning - Bø 3800 Bø Tlf. 35 95 04 99 Fax. 35 95 19 87</p>		
BESTILLES FRA	Utgiver		

Forord

Denne rapporten tar for seg noen av forutsetningene og mulighetene for å formidle Telemarks historie. Hovedvekten er lagt på industrihistorien, men aspekter ved internasjonale relasjoner og kystkultur er også berørt. Rapporten er produktet av en forstudie, der oppgaven har vært å berede grunnen for en slik kulturformidling. Arbeidet har vært influert av følgende antakelse:

Selv om det er mye usagt og ubeskrevet i Telemarks industrihistorie og andre, beslektede historietemaer, har vi tilstrekkelig materiale - både når det gjelder kilder, historiske beskrivelser og analyser, såvel som gjenstander - til å danne oss et relativt klart bilde. Det er altså ikke oppgaven med å etablere oversikt over materialet som utgjør den største utfordringen i formidlingssammenheng, men å ramme den inn og begrunne den. Med andre ord: hvorfor skal vi formidle industrihistorie, hvorfor kan folk tenkes å bli interessert, og hva skal til for at det kan bli vellykket og framtidsrettet?

Dette er spørsmålet vi forsøker å besvare i denne rapporten. I overensstemmelse med Kulturseksjonen i Telemark fylkeskommune har vi arbeidet med å utvikle en strategisk begrunnelse for hvordan man kan gå fram i det videre arbeidet, som vil måtte konsentrere seg mer konkret om innsamling av historisk materiale som egner seg i formidlingssammenheng. Ved at vi her har klargjort en del kriterier for slikt arbeid, tror vi at det viktigste grunnlaget er lagt.

Strategien vi har valgt, er ment som en innføring i en måte å tenke på. Denne må ikke tvinge aktørene inn i spor de ikke føler seg hjemme i, men inspirere til å forestille seg en formidlingsstrategi som kanskje kan skape noe nytt, samtidig som den tilpasses lokale strategier. Rapporten diskuterer Telemark fylke som en helhet, og klargjør forutsetningene for at en slik helhet kan formidles gjennom flere lokale - forhåpentligvis uten at dette etablerer et konkurranseforhold mellom dette prosjektet og de mange tiltak som er igang i Telemarks kommuner.

Rapporten er skrevet av Halvard Vike. Karl Gunnar Sanda og Nina Grønvold har vært verdifulle bidragsyttere i datainnsamlingsprosessen. De har også deltatt i utformingen av prosjektets idègrunnlag.

Bø i mai 1998

Halvard Vike
prosjektleder

Innhold

I. Mandat	4
II. Operasjonalisering av mandatet	5
III. Metode	6
IV. Historiefølelser	7
V. Kulturformidling	8
Å vekke interesse.....	8
Utsnitt av historiske forløp.....	8
Retorisk formidling.....	8
Å fortelle en historie.....	9
Forestillingen om det forgangne.....	9
Har industrihistorien gått tapt?.....	10
Fortiden som kulisse.....	11
Vår mulighet.....	11
VI. Kontrasten	12
Betingelser for annerledeshet.....	12
Telemark som symbol på Norge: hva er særegent?.....	12
Fokus på samtiden.....	13
«Tilfeldighet».....	13
Refleksjon og debatt.....	14
Sosiale prosesser.....	14
VII. Den norske revolusjonen	16
Forholdet mellom klassene.....	16
Hvorfor er ikke samtiden annerledes?.....	16
Arbeidsfolk og eliter.....	17
De fredfulle overgangens land.....	18
Naturressurser.....	18
VIII. Utvalg av eksempler	20
Stedet.....	20
En stor historie og seks små.....	20
Norsk modernisering.....	21
Skien: entreprenørens by.....	23
Ulefoss: arbeidets ånd.....	25
Rjukan: klassesamfunnets arkitektur.....	28
Notodden: fra industrikultur til kulturindustri.....	30
Porsgrunn: den internasjonale småby.....	32
Kragerø: vertskap og gjester gjennom hundre år.....	34

IX. Formidling	35
Erfaringsnærhet.....	35
Kulturformidling som sosial relasjon.....	35
Visuell presentasjon.....	36
Stier og reiser.....	36
Ulefoss som eksempel.....	37
Et sentrum.....	37
Målgrupper.....	38
Hele fylket.....	38
Ekthet.....	39
Karisma.....	40
Hva er unikt norsk?.....	40
Tilbake til samtiden.....	41
Karrierer.....	41
 X. Opplegg for videre arbeid	 42

I. Mandat

Telemark fylkeskommune v/Kulturseksjonen henvendte seg i oktober 1997 til Telemarksforskning - Bø v/Halvard Vike med forespørsel om vi kunne gjennomføre en serie forstudier i forbindelse med arbeidet med Kulturstrategi Telemark. Mandatet ble formulert som følger:

«Arbeidet med Kulturstrategi Telemark har konkretisert endel satsingsområder for videre prosjekter i en kultur-næring sammenheng.

Innen profilen Industri, vil det f.eks. være nødvendig å beskrive endel problemstillinger knyttet til formidling av industrihistorie i aksene Vemork - Herøya.

På samme måte vil det være nødvendig for oss å ta fatt i problemstillinger knyttet til vår kystkultur og internasjonale allianser. Vi tenker da aksene Skien/Porsgrunn - Kragerø med vekt på Grenlands industri-/havnehistorie, transportruter og Kragerøs «kunstnerkyst» som hovedelement.

Til å lage forstudie ønsker vi oss kompetanse fra dere. Hvilke avgrensninger bør gjøres? Hvilke planer foreligger? Hvilke elementer snakker vi om? Hvem er aktørene? Hvilke problemstillinger står vi ovenfor? osv.

Vi trenger en forstudie av samlet tema, evt. separate forstudier hvis dette er formålstjenlig. Forstudiene skal danne nødvendig beslutningsgrunnlag for å komme videre med forprosjekt, evt. hovedprosjekt innenfor temaene.

Telemarksforskning - Bø satte igang med arbeidet nærmere nyttår, og etter en del refleksjoner omkring fortolkning av mandatet ble det i februar 1998 gjennomført et møte med representanter for Kulturseksjonen der det ble enighet om hvordan mandatet skulle operasjonaliseres videre.

II. Operasjonalisering av mandatet

Vi tenkte oss to alternative innfallsvinkler til forstudien. En innfallsvinkel er den empiriske, der arbeidet i hovedsak innebærer å samle inn historisk materiale som i neste omgang (i et eventuelt forprosjekt) kan organiseres og gjøres til gjenstand for formidling. Dette er kanskje den mest logiske veien å gå. En annen innfallsvinkel er den motsatte, dvs. å konsentrere arbeidet om spørsmålet om hva som kan gjøre materialet interessant innenfor en kultur-næring - sammenheng. Vi har i hovedsak valgt den siste, og skal i det følgende begrunne dette.

Det er gjort svært mye lokalhistorisk arbeid i Telemark, og de viktigste trekkene er kjent. Det er derfor grunn til å spørre seg hvorfor materialet ikke i større grad har blitt brukt i kulturformidling. Vi har noen viktige unntak i Telemark, framfor alt Industriarbeidermuseet på Rjukan, men siden aktiviteten for øvrig er relativt liten, er det grunn til å anta at dette skyldes at relativt mange ikke har betraktet temaet som interessant nok. Derfor er det såvidt vi kan se vesentlig å konsentrere seg om følgende spørsmål: hva kan tenkes å gjøre industrihistorie interessant? Vi antar med andre ord at interessen for det historiske materialet som foreligger, henger sammen med perspektivet det settes inn i; *at det er det historiske materialets kontekst, ikke materialet selv, det er knapphet på*. Vi vil derfor konsentrere oss om å utvikle slike perspektiver, slik at det blir mulig å etablere et reservoar av begrunnelser for valg av formidlingsstrategier. Vi ønsker å skape et perspektiv som skal være et godt redskap. Med dette mener vi ikke et formidlingsredskap, men et som kan begrunne veivalg.

Mandatet omfatter industrihistorie, men også havnehistorie, transportruter og internasjonale allianser. Vi har valgt å legge størst vekt på industrihistorien, men håper at perspektivet vi ønsker å ramme denne historien inn i, antyder hvordan de øvrige elementene kan finne sin plass, dvs. *på hvilken måte de kan gjøres interessante*. Vi er derfor av den oppfatning at en nærmere utredning om disse elementene i Telemarks historie hører naturlig til en forstudie, altså etter at de viktigste premissene for utvalg er lagt.

III. Metode

I arbeidet med modellen vi presenterer i dette dokumentet, har vi brukt ulike tilnærminger. Vi har hatt samtaler med representanter for noen av de aktuelle kommunene, intervjuet lokalhistoriske eksperter, innhentet erfaringer fra museal formidling, og lest lokalhistoriske arbeider. Framfor alt er imidlertid arbeidet basert på en kulturanalytisk syntese av vitenskapelig arbeid innenfor kulturformidlingsfeltet, historiske og antropologiske studier i flere av de ulike lokalmiljøene, og lokalhistorisk litteratur.

IV. Historiefølelser

Tradisjonell historiefremføring

Tradisjonelt har kulturformidling i Norge vært knyttet til ambisjonen om å formidle ulike sider ved vår *nasjonale arv*, og *museet* har vært det institusjonelle redskapet. Mediet har vært det materielle kulturminnet, *gjenstanden*. I løpet av de siste tiår har imidlertid både synet på historien, kulturminner og museets rolle endret seg. Nasjonalhistorie betraktes ikke lenger som en overordnet ramme om de mange små historiske strømmer, og vår egen samtid tjener ikke lenger som et entydig «endepunkt» som disse strømmene beveger seg mot. Dette har bidratt til å redusere det tradisjonelle museets rolle som budbringer for Den Store Historien hvor utstilte gjenstander illustrerer «byggesteinene» i denne historien: «*epoker*», *helter* og *heroiske hendelser*.

- Nasjonen og museet bør suppleres med alternative formidlingsformer. Konkrete sosiale miljøer, steder og enkeltpersoner er noen eksempler.

Alternative måter å erfare historie på

Nyere historiesyn og «historiefølelser» er i større grad opptatt av lokale sammenhenger, konkrete menneskers livsløp, historiske brudd og paradokser, sosiale relasjoner og diskontinuiteter. Dette henger sammen med at menneskers opplevelse av historie ikke lenger synes troverdig som en overordnet, homogen fortelling, men formidles i større grad gjennom *konkrete opplevelser*. Kulturformidling er derfor i økende grad avhengig av formidlingsmåter som gir folk muligheten for å gjøre sammenhenger troverdige ved å oppleve dem, ikke som et sett av gjenstander, men mer som *simuleringer* av noe som ikke ellers kan erfares direkte, men som likevel syntetiserer historiske sammenhenger. Dette bygger ikke på en ideologisk identifikasjon, f.eks. med nasjonen som en forestilt evolusjonsprosess, men på en subjektiv identifikasjon som oppstår ved å «ta historien i bruk».

- «Forbruk» av historiske sammenhenger må betraktes som en aktiv handling der «forbrukeren» bruker kunnskap hun allerede har, og som betyr noe for henne.

V. Kulturformidling

A vekke interesse

Formidling av industrihistorie i Telemark har et rikt reservoar å ta utgangspunkt i. Spørsmålet er imidlertid ikke bare hvordan vi skal fortelle en mest mulig fullstendig historie om dette temaet, men hvordan formidlingen kan vekke interesse. Dette er et svært viktig problem, fordi historieformidlingens kontekst ikke lenger bare er den pedagogiske, den nasjonale og den objektive. Det er ikke lenger slik at historien primært skal oppdra, stimulere nasjonal identifikasjon og være fyldestgjørende. Fordi historieformidlingens kontekst idag også er markedet, har selve formidlingsmåten blitt viet langt større interesse enn tidligere. Med «marked» refererer vi her til det faktum at stoffet som skal formidles, må etterspørres. Stoffet deltar altså i kampen om folks oppmerksomhet.

- Formidling av industrihistorie må delta i kampen om folks oppmerksomhet og må derfor «markedsføres» ved hjelp av «slående» symboler og innfallsvinkler.

Utsnitt av historiske forløp

Dette hviler på to viktige forutsetninger i det etterindustrielle samfunnet: for det første er det idag en allmenn erkjennelse av at historieformidlingens kontekst betyr langt mer for budskapet som skal formidles enn det man tidligere antok. Hva folk lærer, er avhengig av hva de er interessert i, og det de er interessert i, er ikke nødvendigvis så nært knyttet til de dominerende måter å fortelle historie på, f.eks. Den Store, Nasjonale Fortellingen som strukturerende ramme for lokale hendelser, som man tidligere har antatt. Som vi skal komme tilbake til seinere, er de mekanismene som gjør historier interessante, nært knyttet til samfunnsutviklingen generelt. Blant annet er kravene til «levende» historieformidling langt høyere nå enn tidligere, og folks identifikasjon med historiske fortellinger vekkes i større grad av personlige erfaringer enn før. For det andre er «objektiv» historie, til tross for at det fortsatt bør tjene som et viktig ideal, strengt tatt urealistisk. Historien er altfor mangfoldig til at den kan formidles på en fyldestgjørende måte. Dette gjelder også for et så avgrenset tema som «industrihistorie i Telemark».

- Begrunnelsen for valg av «fortelling» er en vesentlig del av historieformidlingen.

Retorisk formidling

En vesentlig innsikt som springer ut av disse to erkjennelsene er at kulturformidling er langt mer «retorisk» enn tidligere antatt. Dette betyr imidlertid ikke at den er «falsk», men at den alltid vil være ufullstendig, at den vil favorisere noen fakta på bekostning av andre, og at den vil tjene noen

interesser i samtiden mer enn andre. En konklusjon av dette er at historiefremidling i høy grad dreier seg om et paradoks, eller et dilemma: mens dens objekt er fortiden, er dens inspirasjon interesser i samtiden. For å kunne leve med et slikt dilemma må vi altså gjøre en avveining av hva slags samtidsinteresse som skal inspirere vårt utvalg av historisk materiale, og av hvilken fremidlingsform som kan ivareta disse. To (nært beslektede) spørsmål blir da sentrale:

1. *Hvilke kriterier kan brukes for å gjøre industrihistorie i Telemark interessant i vår samtid?*
2. *Hvilke typer utvalg av historisk materiale, hvilke avgrensninger og hva slags fremidlingsform egner seg for å fortelle en god historie?*

A fortelle en historie

At fremidling av industrihistorie i Telemark skal formes som en «god historie», kan virke lettvent og provoserende, og det krever derfor ytterligere begrunnelser. Vårt utgangspunkt er selvsagt ikke at vi står fritt til å fortelle en hvilken som helst historie. Vi vil imidlertid argumentere for at historiefremidling alltid, av grunner vi har vært inne på ovenfor, har bestått i at noen har fortalt andre en historie. Det har ikke alltid vært lett å se dette, både fordi norsk historiefremidling har vært så sterkt omgitt av en objektiv aura, og fordi det norske fellesskapet har vært sterkt nok til at historiefremidling ikke har skapt særlig sterkt konfliktstoff i Norge. Behovet for en mer levende historiefremidling er en god illustrasjon av det faktum at mottakerne av budskapet, dvs. «publikum», ønsker å forholde seg mer aktivt til materialet enn tidligere. Dette har i sin tur anskueliggjort behovet for en refleksjon om fremidlingsmåten. Kort sagt kan vi slå fast at *historiefremidling i vår tid har blitt en mer åpen og gjensidig kommunikativ prosess mellom sender og fortolker*. Dette gir oss grunn til å hevde at fremidling av industrihistorie i Telemark, som er temaet i denne sammenhengen, kan fortelles på andre måter enn det som hittil har vært tilfellet. Hvorfor?

- Historiefremidling er en dialogsituasjon som involverer en «forteller», et objekt og publikum som deltakere.

Forestillingen om det forgangne

La oss straks understreke at dette ikke er en kritikk mot eksisterende fremidlingsformer, men snarere et forsøk på å begrunne og skissere noen måter å utfylle denne på. Et av de mest slående forhold ved fremidling av industrihistorie i Telemark, såvel som de fleste andre steder i Norge, er at den skjer i museet. Dette betyr blant annet at det er gjenstanden som står i sentrum, sammen med den overordnede fortellingen om at industrihistorien er et samspill mellom kreative ideer, pågangsmot og materielle betingelser. Et annet er at den fortelles som et aspekt ved nasjonen

Norges historie. Et tredje er at den formidles gjennom fokus på de store entreprenørene, spesielt Eide og Birkeland. For det fjerde er den orientert mot fortiden, i den forstand at *den peker mot det forgangne som en mer eller mindre «frosset» kontrast til vår egen samtid*. Samtidig spiller fortiden ofte rollen som kilden til samtiden, men svært ofte uten at man samtidig retter blikket mot endringsprosessene mellom disse to punktene i historien. På denne måten formidles forståelsen av at industrihistorien utgjør en, og kanskje den eneste mulige, kontinuitetslinje. Og selv om industrien fortsatt er en sentral del av Telemarks materielle grunnlag og identitet, er denne historien i en viss forstand slutt. Endelig kan vi slå fast at industrihistorien ved museet (og i praktbøkene) formidler *identitet*. Den argumenterer implisitt for at forholdet mellom tingene og betrakteren knyttes sammen gjennom arv og tilknytning, og den forutsetter at betrakterens motivasjon er behovet for en slik identifikasjon og underordning under det budskapet tingene forteller.

- Fortiden kan gjøres interessant fordi den har skapt vår samtid, og vi kan la oss fascinere av samtiden fordi den er bare en av flere mulige produkter av fortiden.

Har industrihistorien gått tapt?

Finnes det alternativer til denne formen for kulturformidling, som her er beskrevet i idealtypisk form? Innenfor reiselivsvirksomheten i Telemark ser vi en klar tendens til at mange leter etter et annet fortellerpotensiale i fylket. I hovedsak har man derfor valgt andre felt enn industrihistorie som råstoff. Naturen står i en særstilling her. Dette henger blant annet sammen med at industrihistorie ikke lenger utgjør en så sentral del av vår bevissthet om oss selv som den tidligere gjorde. På samme måte som Norge for øvrig, og til dels også resten av den vestlige verden, er vi i ferd med å gjennomgå et skifte fra «industrikultur» til «kulturindustri», slik Kjartan Fløgstad retorisk beskriver det. Dette innebærer at i våre «kreative møter med fortiden» skjer det en mer frimodig utvalgsprosess der vi konsentrerer oss om de aspektene ved vår identitet som vi er mest stolte av eller ønsker å vise fram til andre. OL på Lillehammer er et godt eksempel på at dette har blitt en relativt allmenn prosess, der vi utformer en profil i henhold til hvem vi ønsker å være og i henhold til hvem vi kan tjene på å være, for å sette det på spissen. Kulturformidling dreier seg i denne forstand om å utforme et bilde av oss selv, der samtiden avgjør hvilke deler av det historiske materialet vi ønsker å fokusere på, og hvordan.

- Når identitet blir «profil», blir fortiden (kanskje i for høy grad?) et produkt av samtiden.

Fortiden som kulisse

I Telemark er kanskje Ulefoss det beste eksemplet på dette, spesielt i forbindelse med «omskrivningen» av lokalhistorien fra en industri- og lønnsarbeiderklassehistorie til en kanalhistorie. I noen grad er dette uttrykk for at industrihistorien ikke lenger er et like attraktivt bilde på oss selv i vår egen samtid som den var tidligere. Dette kan sannsynliggjøres ved at det vi kan kalle «moderniseringen av Norge», som har vært det sentrale aspektet ved norsk samtidsidentitet ved siden av vikingtids- og høymiddelalderinspirasjonen inntil relativt nylig, har blitt svekket som en overordnet fortelling om oss selv her og nå. Aker Brygge i Oslo, der industrihistorien nå står som en kulisse for moderne livsstilsutfoldelse og forbruk, kan illustrere dette fenomenet.

- De viktigste sidene ved dannelsen av det moderne Norge - den sosiale revolusjonen - blir i liten grad fortalt. Inntil nylig har dette temaet ikke blitt betraktet som identitetsfremmende.

Vår mulighet

Vår fordel er at vi, i lys av de endringene som er beskrevet ovenfor, nå har en større evne til å se hvilke særegne betingelser vår egen samtid stiller til formidling av et historisk stoff som allerede forekommer mange å tilhøre en forgangen tid. La oss peke på noen av disse. Vi understreker at vår argumentasjon ikke må oppfattes som den eneste gyldige sannhet, men som et resonnement som er gyldig nok, og tilstrekkelig klart formulert til *at det kan være fruktbart å tenke med*. Vi antar altså, for det første, at industrihistorien i Telemark ikke i seg selv nødvendigvis er spesielt interessant for folk i fylket, eller for tilreisende turister, og at den derfor må gjenskapes. For det andre forutsetter vi at en slik prosess i hovedsak må skje utenfor museet. For det tredje går vi ut fra at vellykket historieformidling er forankret i folks fascinasjon i lys av deres erfaring i eget liv. Endelig antar vi at fascinasjonen må vekkes av et «skarpt» formulert og velbegrunnet perspektiv, dvs. et perspektiv som begrunner et utvalg av historisk stoff på grunnlag av et sett overordnede fortellinger.

- Industrihistorie i Telemark er lett tilgjengelig og synlig, men den må likevel gjenskapes som en fascinerende fortelling.

VI. Kontrasten

Betingelser for annerledeshet

Menneskelig erkjennelse har (blant annet) opphav i kontrasteringsprosesser. Historiske sammenhenger blir interessante i det øyeblikk vi ser at noe er annerledes eller sammenlignbart med noe vi kjenner fra før. Spørsmålet vi da kan stille, er: hva er spesielt med Telemarks industrihistorie? Svaret på dette er selvsagt avhengig av hvilket perspektiv vi velger. I vår tid er det globale, internasjonale perspektivet stadig mer relevant. Dette gir seg for eksempel uttrykk i det faktum at norsk identitet ikke lenger primært henter inspirasjon fra identifikasjonen med «røttene» lang tilbake, men fra kontrasten til andre nasjoner på den globale arena - her og nå. Mye tyder på at interessen for identitet i økende grad vender seg bort fra forestillinger om «nasjonale særtrekk», men at den fortsatt dreier seg om kulturell variasjon. Det nye ser ut til å være at det er betingelsene for annerledeshet som vekker økende interesse. Hva kan et internasjonalt perspektiv si oss om Telemarks industrihistorie?

- Det er ikke bare den kulturelle variasjonen i seg selv, men kanskje først og fremst betingelsen for den, som skaper interesse.

Telemark som symbol på Norge: hva er særegent?

Det viktigste i denne sammenhengen er ikke å påstå at Telemarks industrihistorie er spesiell i norsk kontekst, men å bringe fram denne historien som en illustrasjon av noe som er unikt i global sammenheng. Selv om dette perspektivet må forankres i grundigere historiske undersøkelser enn dette prosjektet gir rom for, er det en del iøynefallende særtrekk det er verdt å dvele ved. La oss skissere disse punktvis:

- Industrialiseringen i Telemark (Norge) skjedde ekstremt raskt.
- Den hadde likevel nær tilknytning til langt eldre industritradisjoner i fylket (gruvevirksomhet, jernverk, sagbruk).
- Den skjedde på bakgrunn av en omfattende entreprenør- og innovasjonsvirksomhet i bondesamfunnet såvel som i byene.
- Den skjedde på bakgrunn av en enestående vekstperiode i bondesamfunnet.
- Den var forankret i en enestående råvaresituasjon og kolossale fortjenestemuligheter som folk allerede i lang tid hadde tatt del i.
- Dens politiske kontekst var unik. Norske politiske institusjoner ble bygd opp under dansketiden, men hadde rot i relativt selvstendige og lokale borgerskap og bondemiljøer.
- Under industrialiseringen var de norske politiske institusjonene nasjonale og anti-kolonialistiske.
- Industrialiseringen snudde opp-ned på samfunnets sosiale struktur på noen få tiår.
- Den ble gjennomført uten at den kulminerte i en eksplosjon mellom en repressiv stat og revolusjonære krefter.

- Den var knyttet til en særdeles optimistisk moderniseringsbølge og nasjonal stemning.
- Den var ekstremt desentralisert.
- Arbeidskraften ble ikke fratatt all makt, men organiserte seg raskt og vant raskt både selvbevissthet og politisk innflytelse i nært samarbeid med de gamle elitene.
- Klasserelasjonene var preget av langt mindre forskjeller og langt større mobilitet enn i de fleste andre land.
- Disse spesielle omstendighetene kan forklare mange av de trekk ved det norske samfunnet idag som vi kanskje i liten grad er bevisst: svært lavt konfliktnivå, sterk og legitim stat, sterk regional identitet, anti-urbanisme, homogen kultur, sterke forestillinger om likhet og rettferdighetsorientert fordelingspolitikk, sterk tradisjon for lokalt sjølstyr, sterk folkelig anti-elitisme, sterk puritanisme og streng arbeidsetikk, sterk innovasjonsvilje og framtidsoptimisme, for å nevne noen av de mest interessante.

- Telemark er i noen grad unikt i norsk sammenheng, men kanskje fylket er mest interessant som symbol på den slående kontrasten mellom Norge og andre deler av verden?

Fokus på samtiden

Denne listen av særtrekk kan danne utgangspunkt for noen refleksjoner om historieformidling. En konsekvens av bildet vi her har skissert, er at moderniseringen av Norge har satt sitt preg på vår egen samtid. Med andre ord: *det er grunn til å understreke den potensielle fascinasjonsverdien vår egen samtid har som utgangspunkt for stimulering av historisk interesse.* De historiske linjene bør altså ikke framstilles som et speil til vår egen tid, men som *veier (i flertall) inn i den.* Grunnlaget for denne typen fortelling er i sin tur at (a) Norge og Telemark er, i et internasjonalt perspektiv, svært spesielt, og (b) det kunne ha gått helt annerledes. Denne typen erkjennelse som utgangspunkt for historieformidling vinner gjenklang i den sterkt økende interessen for identitet, både hos oss og andre steder (f.eks. hos turister). Hvem er vi?

- Kulturformidling dreier seg i stadig mindre grad om å skape identitet for mennesker og steder som opplever at de knapt har noen. Trygghet i forhold til egen identitet gjør det mer interessant enn tidligere å reflektere over den. Derfor blir vår egen samtid stadig mer interessant som gjenstand for refleksjon og kulturformidling!

«Tilfeldighet»

Vårt perspektiv representerer et brudd med tanken om at vi primært er nasjonale individer med røtter tilbake til en opprinnelse, og vektlegger istedet at vi først og fremst er «tilfeldige» resultater av en voldsom omformingstid som ennå ikke er fullendt. Identitet er i denne forstand et fenomen

som vekker fascinasjon og interesse ved sin mangfoldighet snarere enn bekreftelse ved entydig tilhørighet. De lokale eksemplene på norsk modernisering blir i et slikt perspektiv illustrasjoner over denne mangfoldigheten, hvor betrakteren kan la seg inkorporere gjennom å reflektere over seg selv i relasjon til disse historiske strømmene, og ikke nødvendigvis identifisere sine røtter i essensialistisk forstand. Perspektivet fjerner seg altså også fra den mer eller mindre implisitte tanken om at fortiden var annerledes enn vår tid, såvel som fra forestillingen om at den var starten på det endepunktet vi erfarer her og nå. Det formidler et mangetydig budskap om at fortiden i en viss forstand er nå, men samtidig at forbindelsene er svært mange, forskjellige og «tilfeldige» (det kunne ha gått annerledes) på en måte som provoserer fram behovet for refleksjon hos betrakteren. Det rommer også muligheten for å formidle historiske strømmer som aldri materialiserte seg i vår samtid, slik vi erfarer den.

- Å betrakte seg selv og stedet en hører til som ikke-selvfølger, kan bidra til at kvalitetene ved den - såvel som muligheten til å forbedre den - blir mer synlig.

Refleksjon og debatt

Framfor alt er det trolig grunn til å understreke at en slik formidlingstanke er knyttet til at historien, såvel som vår identitet her og nå, ikke er entydig, ferdig og ukontroversiell. Debatten om stedets identitet foregår mange steder i Telemark. Ulefoss, Notodden og Skien er aktuelle eksempler på steder der folks stedsidentitet formes i bruddflaten mellom dem som skriver de autoritative historiene på den ene siden, og folks konkrete erfaringer og ambisjoner på den andre. Er Ulefoss arbeiderklassens sted? Er Skien entreprenørenes by? Er Notodden bluesby med industrifortid? Det finnes ikke entydige svar på dette, men forsøkene på å definere steders identitet på en entydig måte illustrerer det faktum at mange ikke har maktet å ta hensyn til at *det nettopp er debatten om slike fenomener som opptar folk i vår egen samtid, snarere enn de entydige svarene*. Er det mulig å formidle steders identitet som kontroversielle prosesser som inviterer til deltakelse, snarere enn som ferdige og polerte bilder?

- Identitet i samtiden er ikke ukontroversiell. Mennesker skaper i økende grad identitet ved å eksperimentere med ulike alternativer og derigjennom «oppdage» seg selv som en kontrast til utvalgte andre.

Sosiale prosesser

Telemarks industrihistorie er først og fremst et sett av sosiale prosesser. Det er viktig å slå dette entydig fast, siden den rådende historieforståelse mer eller mindre direkte har gått ut fra at det er den teknologiske utviklingen som har drevet historien framover, så og si. For å øke fascinasjonsverdien ved vår industrihistorie, vil det trolig være svært nyttig å understreke at det er

sosiale relasjoner - forholdet mellom folk, mellom folk og institusjoner, mellom institusjoner, i samspill med deres materielle betingelser - som har forklaringsverdi. Sosiale relasjoner framstilles ofte som illustrasjoner av konsekvenser av materielle endringer, eller som gitte og uproblematiske forutsetninger for utvikling. På denne måten formidles budskapet om at folk og deres liv nærmest ikke har selvstendig interesse. En del lokalhistoriske standardverker viser dette perspektivet klart, selv om vi tror det er langt mer allment enn dette. «Skiens historie» er et fantastisk historieverk, men det er i hovedsak en historie om de store menn og de høyere lag av befolkningen, og deres store handlinger. Ulefoss' historie var lenge identisk med industrieiernes fortelling om forvaltning av egen eiendom, men har blitt kraftig styrket og nyansert av folkelig historiegrensing og publisering. Likevel er det påfallende at når stedets historie bringes i artikkelartikkel med samtiden, skjer dette i liten grad på grunnlag av en debatt om hvilke historiske strømmer som fører inn i samtiden. I slike sammenhenger tjener ikke «industri» og «arbeid» som bærende symboler, og det samme gjelder mer kritiske symboler som «paternalisme» og «arbeiderklasse». Øvre Verket er et godt eksempel på denne tendensen.

- Formidling av moderniseringshistorien kan dreie seg om å bruke historiske objekter (gjenstander og annet) til å fortelle en historie om forholdet mellom mennesker i en unik brytningstid.

Kanskje er det grunn til å tro at fascinasjonen for stedet Ulefoss ville vært større dersom en slik kritisk sammenkobling mellom fortid og nåtid hadde blitt mer aktivt formulert? Kanskje kunne dette bidra til at motstanden mot å bruke fortidens vanskelige erfaringer (livet i trange kår) som symbol på stedet ble redusert, og at «arbeiderkultur» kunne gjenreises som troverdig og informativt symbol det er grunn til å være stolt over? For at dette skal kunne skje, må formidlingen altså ikke formes som en profil, eller image, men som en spennende fortelling om samtiden (forstått i vid forstand).

- Det vil kunne være interessant å formidle forholdet mellom fortid og samtid som en vekselvirkning. Historien forandrer seg stadig, og dette er et resultat av interesser i samtiden. Ulefoss er kanskje det beste eksemplet på dette i Telemark.

VII. Den norske Revolusjonen

Forholdet mellom klassene

Når vi betrakter industrialiseringen av Norge og Telemark som en fortelling om sosiale relasjoner og prosesser, er det langt lettere å se veiene inn i vår egen samtid og å la seg fascinere av denne samtiden. Forholdet mellom klassene er svært sentralt her. Det er verdt å merke seg at forståelsen av klasseforholdene på de ulike industristedene (og byene) i Telemark er relativt lite tematisert i historieformidling. Rjukan er kanskje det eneste virkelige unntaket her. Det er grunn til å hevde at nettopp forholdet mellom klassene i Norge og Telemark er egnet som utgangspunkt for å bringe fram det særegne ved vår historie, og at tiden er moden for at dette kan gjøres uten at det blir for kontroversielt. I alle vestlige land har forholdet mellom klassene fått store og til dels dramatiske konsekvenser for fordeling av ressurser og for politiske forhold helt inn i vår egen tid. Norden er et svært spesielt eksempel i så måte, og Telemark egner seg ypperlig som en anskueliggjøring av dette. Den store sosiale mobiliteten, de svake elitene, den store politiske vekkelsen på 1800-tallet samtidig med industrialiseringsekspløsjonen, de demokratiske institusjonene, flukten til Amerika, selveiertradisjonen på landsbygda, arbeiderbevegelsens vekst og radikalisering i begynnelsen av vårt eget århundre er alle faktorer som bidrar til den fascinerende historien om en av de voldsomste, men samtidig mest fredfulle, revolusjoner menneskeheten har sett. Alt dette kan Telemarks industrihistorie formidle.

- Et av de mest sentrale spørsmålene vi kan stille er: hvorfor gikk det som det gikk? Faktisk arter moderniseringsprosessen seg som oftest som en langt mer smertefull prosess enn det den har gjort hos oss.

Hvorfor er ikke samtiden annerledes?

Vi har antydnet at særtrekkene ved moderniseringen av de nordiske land, uttrykt gjennom eksemplet Telemark, er spesielt iøynefallende når vi ser dem i det vi kan kalle en artikulasjonsprosess, dvs. hvordan «samspillet» mellom dem artet seg. Et eksempel på dette er emigrasjonen til Amerika. At dette skjedde nettopp i en periode hvor det ulmet i befolkningen og de politiske institusjonene var i ferd med å bli demokratisert, illustrerer hvilken enorm betydning denne emigrasjonen hadde, og hvor viktig det har vært for utviklingen videre at den skjedde «tidsnok». Andre eksempler er nasjonskampen fra og med 1814 og frigjøringsprosessen overfor Sverige, veksten i arbeiderklassen, og det vi kan kalle «ekspløsjonen» i offentlig liv i siste halvdel av forrige århundre (samtidig med industrialiseringen).

- Det er forholdet mellom flere parallelle endringsprosesser som utgjør den mest «abstrakte» versjonen av vår fascinerende moderniseringshistorie. Den må konkretiseres, men kan likevel utgjøre et fokus.

Arbeidsfolk og eliter

I andre land ser vi at arbeiderklassen er kulturelt og politisk relativt marginal, som for eksempel i Frankrike og England, og hvor fagbevegelse såvel som agrarinteresser har stått mer eller mindre utenfor den politiske avgjørelsesprosessen. I Norge har det ikke vært slik, og dette forholdet kan lett anskueliggjøres lokalt. Skiens historie viser for eksempel hvordan den lokale arbeiderklassen tidlig ble mobilisert innenfor Venstrebevegelsen, ikke som en revolusjonær, proletarisert og marginal klasse, men som borgere som tok del i opplysningsoptimismen og som ble organisert politisk som en del av den nasjonale bevegelsen mot unionen med Sverige. Da organisasjonssamfunnet Norge revolusjonerte det offentlige livet i forrige århundre, omfattet dette de lavere lag av befolkningen, og da klassesamfunnet begynte å ta klarere form ved inngangen til vårt eget århundre, skjedde det uten at arbeiderklassen sto utenfor.

- Arbeiderhistorie kan brukes som inntak til en bredere fortelling om norsk sosial historie i løpet av de siste 150 år. Arbeidet og arbeiderbevegelsen satte sitt preg på nasjonen på en måte som trolig er unik i den demokratiske verden.

Avstanden mellom elitene var svært liten i Norge, og da arbeiderbevegelsen tok over den politiske makten, skjedde dette uten særlig dramatik. En viktig årsak til dette var at arbeiderbevegelsen og elitene begge tok del i en «borgerlig» kulturtradisjon med dype røtter i det folkelige Norge. Pietisme, familieverdier, forsakelse, hardt arbeid, disiplin, troen på kunnskap og vitenskap, hygiene og helse sto kanskje sterkere i den folkelige tradisjonen i Norge enn i noe annet land i verden. I andre land, blant annet Sverige, har slike verdier blitt omtalt som typisk «borgerlige». Arbeiderbevegelsens maktovertakelse var i en viss forstand vidtrekkende, men den var på ingen måte revolusjonær. Og blant annet fordi denne maktovertakelsen var så «enkel», i hovedsak på grunn av de uvanlig svake elitene i Norge, ble den gjennomført uten at skillelinjene mellom de gamle og de nye elitene ble særlig sterk.

- I Norge har vi ikke «manglet» undertrykking, men det er likevel slående at elitene - i et sammenlignende perspektiv - har hatt svært liten innflytelse over massene i Norge.

«Assosiasjonsånden» i siste halvdel av forrige århundre uttrykte og kanaliserte dette interessante samspillet mellom klassene i den vesentlige industrialiseringsperioden i Norge. At industrireisningen skjedde på bakgrunn av sosiale og politiske forhold som vi her har beskrevet konturene av, bidro veldig sterkt til at den ble så fredelig og positiv som den faktisk ble. Vi finner dette igjen i den offentlige debatten, der den økonomiske framgangen og optimismen, nasjonens egenart og interesser, forholdet mellom de ulike lag av befolkningen (f.eks. illustrert gjennom Eilert Sunds og Åsmund Olavsson Vinjes skrifter) osv. ble artikulert i spenningsfeltet mellom folk, klasse og nasjon, og hvor offentligheten både var kritisk og til dels antielitistisk. For

Telemarks vedkommende kan disse forholdene anskueliggjøres innenfor en svært interessant variasjonsbredde. På den ene siden er f.eks. Ulefoss et samfunn hvor klasserelasjonene var særdeles stabile over flere hundre år, og hvor det politiske og sosiale «gjennombruddet» skjedde svært seint. Det er faktisk ikke urimelig å hevde at den moderne offentlighet på Ulefoss for alvor ble realisert gjennom det vi kan kalle «kampen om Øvre verket» på 1970- og 80-tallet. I den andre enden av skalaen har vi Rjukan og Notodden, som gjennomgikk en av de raskeste og mest omfattende moderniseringsprosesser verden noensinne har sett.

- Overgangen fra agrarsamfunn, via klassesamfunn til forbrukersamfunn skjedde raskere i Norge enn i de fleste land i verden. Sammenlignbare land har ofte måttet gjennomgå borgerkrig, ekstrem vold (nazismen) og kollaps.

De fredfulle overgangers land

Det fascinerende ved dette, og det som krever forklaring, er hvordan overgangene kunne skje så fredfullt og «balansert». En måte å fokusere på slike problemstillinger på, er å gripe fatt i forholdet mellom de ulike sosiale lag på industristedene i Telemark, og beskrive grunnlaget for politisk autoritet og de ulike gruppenes inntog i offentligheten og beslutningsprosessene. Dersom vi for eksempel velger å rette blikket mot spørsmålet om hvordan vår moderne velferdskommune overhodet er mulig, blir det nødvendig å forklare hvordan den enestående tilliten mellom de ulike lagene av befolkningen har blitt skapt på industristedene i Telemark. I tilknytning til dette kan det også være av stor interesse, og atskillig fascinasjonsverdi, å spørre seg hvorfor den sterke stedstilknytningen og regionale identiteten ikke slo ut i regionalisme. I denne måten å stille spørsmål på ser vi altså et alternativ til den dominerende måten å formidle historie på. I stedet for å forklare hvordan fortiden mer eller mindre har ført fram til vår egen samtid, lar vi oss fascinere av hvor «tilfeldig» vår egen samtid er. Hvorfor gikk det ikke annerledes?

- Hvorfor er ikke Norge et splittet land?

Naturressurser

I en historiefortelling som dette kommer vi selvsagt ikke utenom de materielle betingelsene for norsk modernisering. Også her har vi å gjøre med forhold som er enestående i verdenssammenheng. Trelastindustrien er et av de mest slående eksemplene i så måte. Selv om trelastindustrien brakte mange storfolk fram til rikdom, innflytelse og dominans i Telemark, var de ekstremt rike og tilgjengelige ressursene relativt «demokratisk» fordelt. Bøndene i Vinje var mer eller mindre fullt integrert i den internasjonale markedøkonomien på slutten av 1700-tallet. De eide råstoffet (tømmer), og de rådde over teknologien (som var svært enkel). Ved hjelp av vannveien kunne de transportere tømmeret videre til mellommennene (f.eks. Aall på Ulefoss)

som enten bearbeidet tømmeret lokalt eller gjorde det i Skien, hvor skipene lå klar til å ta råstoffet ut til betalingskraftige markeder ute i Europa. På grunn av den kolossale råvaretilgangen (og seinere tilgang på kraft) kunne for eksempel Skien i perioder arte seg som et slags økonomisk Klondyke, der mulighetene for fortjeneste var enorme og hvor det ikke fantes verken en repressiv statsmakt eller en aristokratisk øvrighet som kunne ta hånd om overskuddet til uproduktive formål. Ressurstilgangen i de ulike industrielle sentra i Telemark bringer igjen de sosiale og politiske forholdene i relieff. I nær sagt alle andre land i verden har flertallet av befolkningen blitt stengt ute fra tilgang til råvarer, kapitalen som skal til for å bearbeide den såvel som fra de politiske fora som avgjør beskatningen av dem. Hvorfor skjedde ikke dette i Norge? Igjen er Telemark et ypperlig eksempel på hvordan dette spørsmålet kan anskueliggjøres i formidlingssammenheng, ikke minst fordi variasjonen er så stor - dog innenfor et relativt entydig hovedbilde.

- Det unike ved Norge er ikke bare at landet har rike naturressurser, men at tilgangen på dem har vært så demokratisk og at dette har gitt grobunn for en særegen arbeids- og måteholdskultur.

VIII. Utvalg av eksempler

Stedet

Med utgangspunkt i diskusjonen ovenfor, som ikke er fyldestgjørende men en ansats til en måte å tenke på, velger vi å gjøre et relativt begrenset utvalg av steder å fokusere på. Vi antar at industrihistorien i Telemark best lar seg formidle i tilknytning til det konkrete. *Stedet* er da det naturlige utgangspunkt. Telemark har to naturlige akser å bygge en industrihistorisk formidlingsstrategi på grunnlag av; den ene følger vannveien og den andre følger akse Rjukan-Porsgrunn. Vårt fokus gjør det ikke unaturlig å velge ut seks steder som forankring for den kulturformidlingsstrategien vi forsøker å utkrystallisere her: Rjukan, Notodden, Ulefoss, Skien, Porsgrunn og Kragerø. Denne er ikke utfyllende for Telemarks varierte industritradisjoner, men den favner likevel inn det viktigste innenfor det begrensede rammeverket vi har utviklet. Andre aspekter og andre steder kan knyttes til dersom måten å tenke på viser seg å være fruktbar.

- Stedet er det naturlige fokus for historieformidling.

En stor historie og seks små

Vi vil argumentere for at vårt perspektiv taler for å unngå å fortelle den samme historien for alle stedene, til tross for at utviklingstrekkene på mange måter er svært like. *Vi håper å ha oppgitt gode grunner for at vekten bør legges på å fortelle en «stor» historie gjennom seks små.* Dette betyr at vi ikke ønsker å fortelle fyldestgjørende lokalhistorier for de ulike stedene, men at vi tvertimot velger ut et svært «spisst» og avgrenset perspektiv for hvert enkelt av

dem. På denne måten blir det mulig å fortelle en forholdsvis stringent historie som kan vekke fortolkerens interesse, enten vedkommende er skoleelev, lokalhistorisk interessert eller tilreisende turist. Denne historien skal da ikke presenteres som den eneste sanne, men som et symbol på interessante sammenhenger i lokalsamfunnet/byen inn i vår egen tid. Når vi nå angir noen overskrifter og temaer som kan tjene som slike symboler, mener vi altså ikke at disse er de eneste mulige. De må imidlertid kunne føyes sammen som ulike sider av «samme sak», og som sådan må de være komplementære i formidlingsmessig forstand. Når fortolkeren møter en av disse historiene på et av de utvalgte stedene, skal den plasseres innenfor de fire andre som til sammen utgjør det vi har kalt den store historien. Vi vil her komme med et forbehold: vi har ikke maktet å gjøre detaljert rede for hvordan koplingen mellom de små historiene og den store historien skal gjennomføres. Vi mener imidlertid at den er nødvendig, og at det - dersom perspektivet betraktes som fruktbart - bør være forprosjektets oppgave å gjennomføre en slik kopling.

- Seks delhistorier kan presenteres innenfor rammen av en overordnet fortelling: moderniseringen av Telemark.

Vi foreslår derfor følgende:

Skien: *Entreprenørenes by*

Fokus: Skien som eksempel på de fantastiske mulighetene for verdiskapning som var til stede i norske kystbyer, og forholdet mellom ressurser, sosial mobilitet, innovasjon og livsformer. Entreprenøren brukes til å symbolisere den menneskelige kreativiteten som omdanner ressurser til verdier og samfunn.

Ulefoss: *Arbeidets ånd*

Fokus: Vende blikket bort fra heroisk eierskap og lederskap og rette blikket mot arbeidets betydning. Arbeidsfolks og arbeiderkulturens historie fra det gamle paternalistiske bruks- og jernverkssamfunnet til moderne folkestyre og velferdskommune.

Rjukan: *Klassesamfunnets arkitektur*

Fokus: Byplanlegging og arkitektur som symbol på forholdet mellom ulike deler av befolkningen, og veien mot bysamfunnet Rjukan.

Notodden: *Fra industrikultur til kulturindustri*

Fokus: Notodden som uttrykk for norsk modernisering (fra det agrare, via det moderne til det «postmoderne»): fra rask industrialisering og tungindustri til et mer mangfoldig næringsliv, utdanningssamfunn, forbruk - og blues!

Porsgrunn: *Den internasjonale småby*

Fokus: Byen med blikket vendt utover. Porsgrunn som eksempel på norske kystbyers næringsmessige og kulturelle utadvendthet. Illustrasjon av det norske industrielle eksporteventyret.

Kragerø: *Vertskap og gjester: byen og naturen gjennom 100 år*

Fokus: Overgangen fra skipsfarts- og industrinæring til turisme. Rette blikket mot Kragerøs betydning som bosted i relasjon til gjenstand for det romantiske (blant annet kunstnerens) blikk, og framstille turistbyens mange ansikter i samtiden. Bruke kunstnerens blikk på Kragerø som symbol på «dialogen» om stedets og naturens kvaliteter.

Norsk modernisering

Som antydnet ovenfor er det en kjerneutfordring å framstille disse historiene innenfor en felles ramme. Denne rammen kan kanskje best oppsummeres slik: de kolossalt omfattende, raske og potente - men samtidig relativt udramatiske - sosiale endringene i den norske

moderniseringsprosessen. Vårt håp er at dette skal stimulere til refleksjon over spørsmålet: hvordan - og hvorfor - ble vår samtid slik? Mekanismen som skal utløse en slik refleksjon, er fascinasjonen for det særegne og mangeartede ved den norske erfaringen. Derfor er sammenstillingene av de seks eksemplene vesentlig, siden det bidrar til å lokke fram et sammenlignende blick.

Vi har ikke kunnet gjøre grundige historiske undersøkelser av de seks stedene vi har valgt ut. Vi har heller ikke sett det som vår oppgave å etablere vitenskapelig holdbare begrunnelser for resonnementene og påstandene som fremmes i vårt bidrag. Bidraget hviler på vitenskapelige arbeider, men generaliseringene hviler på rimelighetsvurderinger som må gjennomgås i neste fase, dersom man finner at den strategien vi foreslår er fruktbar. Vi vil enda en gang understreke at modellen vi har arbeidet etter, følger det vi kan kalle en «modul-logikk» hvor de ulike modulene kan erstattes av andre. De må likevel bygge på hverandre og følge premissene som er lagt. For eksempel er det nærliggende å tenke seg at profileringen av stedene kan være annerledes. Det følger også av det vi tidligere har sagt om at hvert sted rommer mange historier. Vi har snevret inn mulighetsfeltet, men valgmuligheter finnes fortsatt. Det er imidlertid viktig at de ulike stedene forteller ulike historier som lar seg innordne under det vi har kalt «Den Store Historien om Industri-Telemark» (som likevel bare er en av flere mulige).

Skien: *Entreprenørenes by*

Skien er som kjent en av landets eldste byer. Som så mange andre kystbyer i Norge kjennetegnes den av en svært god forbindelse med et innland rikt på ressurser. Trelasthandelen ble tidlig byens viktigste handelsvare, og sagbrukene på smieøya var byens første industri og lenge viktigste inntektskilde. Forøvrig var ulike typer håndverksvirksomhet og småhandel byens livsgrunnlag i perioden før mer omfattende økonomisk virksomhet ble utviklet under dansketiden. Jernverket på Fossum var det eneste eksemplet på slik virksomhet som ikke var initiert i selve byen; det var en del av den danske statens forsøk på å øke egne inntekter og stimulere til statlig selvforsyning. Skipsfarten ble den virksomheten som skulle bli mest betydningsfull som inntektskilde i førindustriell tid. Da industrialiseringen tok til på 1800-tallet, hadde Skien meget gode forutsetninger for å ta del i den. Råvarer, kunnskap, kapital, markeder, arbeidskraft, infrastruktur og ikke minst en politisk overbygning (på lokalt såvel som på nasjonalt plan) som tok del i moderniseringsoptimismen og som la til rette for den eksplosive utviklingen landet gjennomlevde i dette hundreåret.

Hvorfor peke ut overskriften «entreprenørenes by» som symbolet på Skien? Som vi har vært inne på tidligere, er flere andre alternativer mulige. Vi har valgt ut dette fordi det både er dekkende og nytt. De fleste har vært opptatt av å utpeke Norge, og kanskje spesielt Grenlandsdistriktet, som et område som nettopp kjennetegnes av fraværet av entreprenørskap. Som Finn Kristensen en gang sa: «Ha´ru jobba med bulk hele livet, så tenker´ru bulk!». Et slikt bilde er altså langt fra den historiske sannhet, selv om den ikke er grepet ut av løse lufta. Skal vi prøve oss på en overgeneralisert sosialhistorie for Skiens vedkommende, kunne den kanskje formuleres omtrent slik: «Fra entreprenørenes, via proletariatets, til middelklassens by». Entreprenørskapet og arbeidertradisjonen dominerer i ulike perioder, men det er - etter vår oppfatning - både historisk ukorrekt og politisk smålig å sette de to tradisjonene opp mot hverandre. På samme måte som Notoddeneksemplet, gir dette aspektet ved Skiens historie grunn til å la seg fascinere av de voldsomme sosiale endringene i byen, der entreprenørskapets enestående suksess førte til at lønnsarbeidet begynte å dominere som livsform. Skien er byen der Kommunismen dominerte som politisk identifikasjonsform bare om lag seksti år før det etterindustrielle forbrukersamfunnet slo gjennom som praksis og forståelsesform.

«Entreprenørenes by» er ikke ment å skulle symbolisere entreprenøren som kulturhistorisk helt, men de særegne forutsetningene som gjorde det mulig for så mange å ta del i den innovasjonsprosessen som førte landet/fylket/byen gjennom den økonomiske, sosiale og politiske revolusjonen norsk modernisering: faktisk var, og som - ikke minst - gjorde det mulig å hente ut så store gevinster på den. Vi kan ikke gjøre rede for disse forutsetningene på en fyldestgjørende måte her, men bare antyde noen faktorer som bør tematiseres videre.

Forutsetningene var altså til stede i det førindustrielle bysamfunnet og dets omland. Vi har nevnt den enestående ressurstilgangen norske byer kunne trekke veksler på, og vannveien gjorde det mulig å få tilgang til dem. Bøndene i innlandet ble tidlig en del av handelen og handelskulturen, og mye av forutsetningene for den svært harmoniske integrasjonen av bondebefolkningen i det urbane proletariatet - såvel som i andre lag av befolkningen - under industrialiseringen, økonomisk og politisk, hadde sin rot nettopp her. Byen var preget av en høy grad av sosial mobilitet, der folk med ulik bakgrunn kunne slå seg opp og realisere fortjeneste på ulike typer

virksomhet. Bønder, arbeidere, håndverkere og handelsmenn utgjorde ikke distinkte klasser, men «byttet plass» (på individuelt nivå) i et omskiftelig og konjunkturpreget økonomisk liv som trolig var langt mindre sosialt rigid enn tilfellet var i andre land.

Embetsmannssjiktet var svært lite, og selv om det utgjorde en desidert elite, var dens makt svært begrenset. Dette er også et svært interessant poeng, for byen Skien er et eksempel (som trolig er typisk sør-Norsk) på bysamfunnets betydning for utvikling av moderne kapitalisme, borgerskap, opplysningsideer og oppgjør med aristokratiske idealer. Men for at bysamfunnet skulle få en slik rolle, måtte det ha en viss autonomi. Det hadde de norske kystbyene, for den danske statens grep om dem var relativt løst. Det er trolig et undervurdert poeng at byer som Skien vokste fram relativt «spontant» og i mange hundre år uten avgjørende inngrep fra statlige myndigheter. I lys av Norges raske modernisering, og forestillingen om at Norge er et land der de fleste er «bønder i byen», er det fantastisk å tenke på at vi kanskje har å gjøre med en slags «ur-borgerlighet» som på mange måter er enda mer fascinerende enn de italienske bystatene og de nederlandske kraftsentrene for kapitalistisk utvikling. Altså: til tross for at moderniseringen av Norge kan framstilles som en slags «hypermodernisering» der det foreløpige sluttprodukt er en eksotisk blanding av high-tech industri, høyt kunnskapsnivå, postmoderne livsstil, men samtidig intakte bygdesamfunn og rik bondefolklore, har norsk modernisering svært dype røtter. Skien kan egne seg meget godt til å anskueliggjøre disse.

Vi forsøker altså å etablere industri-Skien og industri-Telemark som et slags «alibi» for å kunne formidle mer omfattende innsikter om den materielle, sosiale og politiske konteksten den inngår i. Derfor kommer vi stadig tilbake til aspekter ved klassesamfunnet Skien. Måten dette klassesamfunnet ble «realisert» på i den avgjørende fasen fra omkring 1840 til omkring andre verdenskrig, som en kombinasjon av revolusjonært potensiale, men samtidig med sterke innslag av modererende elementer, bør vies stor oppmerksomhet. Entreprenørskap bør altså ikke begrenses bare til det økonomiske livet i byen, men også til det politiske og sosiale. Det er for eksempel vanskelig å overvurdere betydningene av de radikale, nasjonale venstrekreftenes betydning for «sosialiseringen» av arbeiderklassen i byen, og dermed den indirekte effekten dette hadde på den mer radikale arbeiderbevegelsens egne ledere i vårt eget hundreår.

Ulefoss: Arbeidets ånd

I motsetning til Rjukan og andre industristeder har Ulefoss meget lange industritradisjoner. Derfor kan både kontinuiteten og bruddene i den historiske endringsprosessen synliggjøres på spesielle måter her. Paternalismen og det hierarkiske og «tette» lokalsamfunnet har vært forankret i en relativt stabil arbeiderbefolkning med tilknytning til to dominerende industrifamilier, og mange mener fortsatt å kunne se spor av den mentaliteten dette har gitt opphav til. Samtidig gjorde integrasjonen i den nasjonale økonomien og i den politiske mobiliseringen rundt århundreskiftet og fram mot andre verdenskrig at lokalsamfunnets sosiale og politiske struktur endret seg dramatisk. Også denne endringsprosessen er en meget slående gjenspeiling av den som tok form på nasjonalt nivå i Norge. Arbeiderboligene på Øvre verket representerer en dramatisert dokumentasjon av slike endringer som få andre lokalsamfunn kan oppvise maken til. Fredningen av Øvre verket ble gjennombruddet for en politisk offentlighet på Ulefoss, men markerte samtidig overgangen fra arbeiderklassekultur som livsform til kulturminne og opplevelsobjekt.

Ulefoss er uten tvil Telemarks mest etablerte og stabile industristed. Stedet er det eneste eksempel på et stabilt klassesamfunn i fylket. Forholdene her var i så måte relativt forskjellige fra f.eks. Skien, der arbeiderbefolkningen i lang tid var knyttet til laugene, og hvor den sosiale mobiliteten var stor nok til at den sosiale relasjonen mellom elitene og arbeiderne ikke tok form som et stabilt, rangorganisert klassesystem. Det er grunn til å hevde at et slikt system ikke tok form før mot slutten av 1700-tallet, og selv da var arbeiderklassen langt mindre bundet enn på Ulefoss.

Vi vil understreke at vår fokusering på klasseforhold ikke er uttrykk for et ønske om et «oppgjør» med rådende historieforståelser lokalt i fylket, men vi antar - på grunnlag av perspektivet vi har trukket opp ovenfor - at «tiden er inne» til å ta fram dette temaet som et interessant refleksjonsobjekt, og at det ikke lenger vekker så stor konflikt at det blir brakt til taushet av politiske grunner. Som vi har forsøkt å vise, er nettopp klassesystemet i den norske moderniseringsprosessen en nøkkel til å forstå det unike norske eksperimentet. Dersom historiefremstilling i framtiden må dreie seg mer om refleksjon enn om identitet, er det svært viktig at vi ikke lenger nekter oss selv å problematisere forhold som innebærer makt. Historiefremstilling dreier seg om mer enn å feire seg selv som kollektiv og å gjennomføre moralske oppgjør med fortidens urettferdighet.

Å fokusere på det vi har kalt «arbeidets ånd» på Ulefoss burde ikke være kontroversielt, selv om det er påfallende at så lite lokal og på annen måte offentlig interesse har knyttet seg til arbeidet som grunnlag for livsform, produksjon, fortjeneste og lokalsamfunn. Gerhard Hedlund og andre lokalhistorikere har skaffet til veie et kolossalt materiale om dette, men det har foreløpig ikke i noen særlig grad blitt brukt i organisert formidlingsammenheng. Arbeidet og arbeidsfolks liv på Ulefoss har i høy grad blitt stående i skyggen av den oppmerksomhet som har vært viet kanalen, de storslåtte byggverkene (Ulefoss hovedgård og Holden) og det heroiske eierskapet. Museumsleiligheten på Øvre verket er - med all respekt for formidlingsambisjonen såvel som det store arbeidet som ligger bak - ikke en fortelling om sosiale forhold eller om arbeidsfolks livsform på Ulefoss. På samme måte som mye annen lokal historiefremstilling tjener den - som et idealbilde uten sosial kontekst - som et redskap til å symbolisere ønsket om hvordan historien kunne ha vært.

Verdier skapes av arbeid. Vannet og vannveien, tømmeret og framfor alt jernet har blitt bearbeidet på ulike måter opp gjennom Ulefoss' historie. Bearbeidingen av råstoffene er ett mulig inntak til formidling av industrihistorien på Ulefoss. Det kan knyttes til arbeidets evne til å skape sosiale relasjoner, relasjoner mellom økonomiske interesser og lokal kultur. Ulefoss representerer i så måte en svært interessant anskueliggjøring av hvordan organisering av arbeid har skapt det tette lokalsamfunnet - forankret i arbeidsfelleskapene, gjensidighetsrelasjoner mellom naboer som drev småbruk i tillegg til lønnsarbeid, dugnadstradisjonen, organisering av kooperativer osv. - men samtidig skapt truende splittelser og sterke konfliktlinjer. Det er ikke nødvendigvis riktig, slik representanter for den tradisjonelle eierskapstradisjonen på Ulefoss har uttrykt det, at «folk på Ulefoss har vært fornøyd med det de har hatt». Under overflaten har det alltid vært en folkelig, kritisk tradisjon som i enkelte faser har kommet til uttrykk. I moderne tid har denne vært mest synlig da arbeiderbevegelsen organiserte seg på Ulefoss.

Sett på bakgrunn av det lave konfliktnivået på jernverket, er det forbausende å se f.eks. støperiforeningens protokoller der arbeidsfolks organiseringsbestrebelsler er beskrevet. At disse framstår som langt mer radikale enn det man kunne vente, er kanskje uttrykk for at inspirasjonen fra Lanna-miljøet var sterkt. Uansett kan denne prosessen leses som en konstituering av den moderne velferdsstatens- og velferdskommunens politiske og kulturelle grunnvoll. I vår tid er det lett å se at de sterke konfliktene i denne perioden, som kom relativt seint på Ulefoss (hovedsakelig i mellomkrigstiden) var produktive og instrumentelle for den relativt enestående harmoni som ble skapt i etterkrigstiden. Denne prosessen, der arbeidsfolk transformerte seg selv fra å være en relativt avhengig arbeiderklasse styrt av personliggjorte bånd og med en slags håndverker-inspirert selvforståelse, til å bli en relativt selvbevisst politisk aktør, var spesielt slående på Ulefoss. I løpet av en relativt kort periode har altså arbeidsfolk endret seg fra å være «klienter» til å bli «klasse» og deretter «borgere». Arbeiderbevegelsens historie på Ulefoss kan av slike grunner sies å være spesielt interessant, og den har vært viet svært liten oppmerksomhet.

Arbeid er også mening. Vi har tidligere vært inne på at vi i Norge trolig lenge har vært kjennetegnet av en særegen form for pietisme som har inspirert folks forhold til arbeid på spesielle måter. Den har vært karakterisert av den typiske protestantiske etikk der veien til frelse (i bokstavelig eller billedlig forstand, som veien til selvrealisering og respekt) har vært forsakelse og disiplin. Arbeidet på jernverket var et slags adelsmerke for mange, og en leverandør av total identitet. Gjennom det disiplinerte arbeidet kunne naturligvis jernverkseierne sikre et stabilt utkomme, og det var strengt tatt ikke nødvendig å bruke ytre maktmidler til å kontrollere arbeidet; det sørget «arbeiderkulturen» selv for. Denne formen for arbeidsetikk har trolig vært inspirert av det faktum at vi i Norge i lange perioder har hatt relativt rikelig med ressurser. I motsetning til de fleste andre land var det arbeid som var knapphetsfaktoren i Norge, og dette har betydd at folk ser ut til å ha hatt en spesiell interesse for faktorer som har kunnet øke arbeidets produktivitet. Grunnen er altså enkel: folk så raskt at dette ga resultater. Betydningen av «hardt arbeid» som selvstendig dyd i den norske tradisjonen har trolig en del av sitt opphav her. Formidling av industrihistorie på Ulefoss kan gjenreise vår interesse for arbeid som fenomen ved å gi inspirasjon til å forstå denne tradisjonen, hva den har betydd, og hvorfor den for mange arter seg så fremmed idag. «Arbeidets poesi» har et rikt reservoar av folkelig forankret stoff å trekke veksler på i Ulefoss, og det er trolig mange som vil være interessert i en slik vinkling.

Det er en rekke andre innfallsvinkler til formidling av industrihistorien på Ulefoss, og vi skal bare nevne noen av dem her. Vi har tidligere vært inne på betydningen av å føre fortellingen fram - og inn - i vår egen samtid. Ulefoss er f.eks. et godt eksempel på den norske velferdskommunen, der idealet om sosial rettferdighet har blitt realisert først gjennom kamp og deretter samarbeid. Dessuten illustrerer denne historien den enorme betydningen den norske staten har hatt for gjennomføringen av lokale, fredfulle overganger og demokratiseringsprosesser. Organiseringen av den lokale arbeiderklassen på Ulefoss ville ha vært svært mye vanskeligere - og trolig mye mer opprivende - dersom den ikke hentet støtte fra den allerede vel etablerte.

Ulefoss egner seg også som en ypperlig anskueliggjøring av det unikt norske i forholdet mellom det vi kan kalle «det offentlige», på den ene siden, og «det sivile» på den andre. Den folkelige deltaker- og dugnadstradisjonen på Ulefoss er, selv om den er imponerende, ikke nødvendigvis sterkere enn andre steder i Norge, men den er likevel et uttrykk for en vesentlig produktivkraft i den moderne velferdskommunen. Et av folkelighetens mest misforståtte utslag, dvs. det fenomenet som ofte kalles for «Janteloven», er en del av dette. På Ulefoss har denne sosiale mekanismen, som ivaretar hensynet til sosial kontroll såvel som til muligheten for å øve moralsk kontroll med makten, vært et viktig demokratifremmende element.

Rjukan: Klasesamfunnets arkitektur

Rjukan er et sentralt symbol på det norske industrieventyret: industristedet som etableres på grunnlag av importert arbeidskraft, og som - nesten hundre år etter - framstår som en livskraftig industriutkant. I et sammenlignende perspektiv er det ikke bare de industrielle heltene Eyde og Birkeland som vekker interesse, men kanskje først og fremst det sosiale eksperimentet bysamfunnet Rjukan utgjør. Det mest åpenbare spørsmålet man kan stille seg er: hvorfor gikk det ikke galt? Hvordan var det mulig for Rjukan å overleve? Hydros økonomiske suksess forklarer selvsagt mye, men den forklarer ikke hvordan de sosiale forholdene i byene utviklet seg i den retning de gjorde. Hva gjorde at det ble mulig å skape en bofast arbeiderklasse uten at opprivende sosiale konflikter ble resultatet? Til tross for at det utviklet seg en politisk bevisst, radikal arbeiderklasse, eller kanskje på grunn av (?), har byen utviklet en sosial infrastruktur og en identitet som har gjort det mulig å overleve de voldomme økonomiske endringsprosessene som har truet Rjukan. Hvordan har dette skjedd? Rjukan har tatt opp i seg en rekke ulike kulturelle strømninger i det norske samfunnet: bondesamfunnet, rallarkulturen, proletarkulturen og utopisk sosialisme, og i senere tid identiteten som det selvbevisste utkantsamfunnet. Rjukans arkitektur er et fantastisk uttrykk for hvordan moderne kapitalisme ble tilpasset de materielle forutsetningene i en norsk utkant og dernest *oversatt* til sosial virkelighet.

Sett fra utsiden er det interessant å merke seg at til tross for at klasesamfunnet ikke bare ble realisert gjennom tilgang til kapital, organisering av produksjonsforhold og fordeling av lønnsarbeid, men også i selve den fysiske utformingen av Rjukan som by, framstår Rjukan på ingen måte som et «proletært» sted, slik de fleste industristeder i andre land gjør. Til tross for at klasesamfunnets arkitektur ble gjennomført til det ekstreme på Rjukan, er det altså forhold ved norsk historie - vi kan kalle det «kulturelle strømninger» - som har virket mot dette.

«Klasesamfunnets arkitektur» har altså fått motstand fra ulike former for «sosial arkitektur», noe som uttrykkes i vår egen tid med en Senterparti-ordfører som (relativt) ubestridt symbol på et samlet lokalsamfunn. Dette forholdet kan bidra til å kaste lys over de helt spesielle sosiale, men også politiske forholdene i Norge forut for, og i løpet av moderniseringsprosessen. Når et industristed kunne bli «oppfunnet» på den måten Rjukan ble, uten at folk ble fullstendig proletarisert og marginalisert (slik folk på tilsvarende steder i andre land nærmest alltid har blitt), og uten at man fikk en repressiv paternalisme - som man for øvrig var adskillig nærmere på Ulefoss - eller motsatt: kompromissløs klassekamp (som i Russland), så skyldes dette flere interessante forhold. Folks røtter i bygdesamfunnet var ett av disse.

Selv om norsk industrialisering skjedde svært raskt, hadde den norske moderniseringsprosessen dype røtter i bygdesamfunnet, og folk i Norge var på ingen måte ganske enkelt «tradisjonelle bønder». Landsbygda hadde vært i sterk endring i lang tid, og entreprenørvirksomheten hadde vært omfattende. Videre var arbeidsetikken grunnfestet, et forhold som kanskje rommer meget stort potensiale i forsknings- og formidlingssammenheng (se diskusjonen om Ulefoss). Forholdet mellom periferi og sentrum må også tillegges vekt. Når arbeiderbevegelsen kunne vokse seg så sterk og radikal, på Rjukan såvel som i landet for øvrig, men likevel så «kapital- og elitevennlig», så skyldes dette forhold som også trolig er helt spesielle for Norge. Selv arbeiderklassen sto nær makten, og det var forholdsvis enkelt selv for arbeidsfolk på lokale steder som Rjukan å se at mobiliseringen av sosialt og politisk samhold bar frukter. Det er trolig unikt at en folkelig

arbeidertradisjon kunne vokse seg så sterk, men samtidig så «moderat» og realistisk i praktisk politikk. Kanskje dette skyldes at arbeidsfolk på Rjukan og andre steder allerede hadde blitt «nasjonalisert» og hadde tilegnet seg en slags borgeridentitet før arbeiderbevegelsen overtok makten. Hvis dette er tilfellet, har vi å gjøre med enda et unikt forhold ved Rjukans historie.

Vi vil påpeke her at slike resonnementer og observasjoner trolig er langt enklere å formidle enn det man kan få inntrykk av. «Klassesamfunnets arkitektur» kan f.eks. framstilles som en utgravingsprosess der kompleksiteten i budskapet øker samtidig som formen forenkles: komplekse historiske sammenhenger som vi her har vært inne på, kan f.eks. formidles som deler av en presentasjon av en serie «karrierer» (familier eller enkeltpersoner) i ulike faser av Rjukans historie. «Klassesamfunnets arkitektur» tjener da som et «alibi» (for å fortelle en langt mer omfattende historie) og en konkret veiviser i formidlingen.

Notodden: *Fra industrikultur til kulturindustri*

Med denne overskriften ønsker vi å anskueliggjøre de omfattende skiftningene i det norske samfunnet, illustrert gjennom Notoddens skiftende identiteter. Mens de grunnleggende ressursene på Notodden tradisjonelt har vært vann og manuelt arbeid, er vi idag midt i en historisk transformasjonsprosess der slike materielle faktorer for første gang i historien ikke lenger spiller en avgjørende rolle for folkets og stedets identitet. Vi skal forsøke å ikke overdrive betydningen av bluesfestivalen på Notodden, men vi ønsker likevel å gjøre den til et symbol på hvordan vår egen samtid er et historisk objekt som er minst like fascinerende som det forgangne, og dermed eksotiske. Bluesfestivalen på Notodden, som har inspirert mange til å hevde at byen har blitt «annerledes», «mer spennende», «noe å være stolt av» og ikke minst «et sted jeg kan tenke meg å flytte tilbake til» (etter fullført utdanning), er altså en illustrasjon av at noe så diffust som en «stemning» kan bidra til at folk skaper et forhold til sitt eget sted som har en rekke interessante konsekvenser for hvordan folk investerer i byens framtid. I denne forstand representerer Notodden det typisk «postmoderne» potensialet til å bruke kulturelle tegn som et endringsredskap som får sosiale og materielle konsekvenser. Dette illustrerer en slags «omvendt» industriell produksjonslogikk! Det planlagte bluescenteret på Notodden er et ypperlig utgangspunkt for å bruke bluesfestivalen som et inntak til å fortelle historien om det kreative industrisamfunnet.

Notodden framstår idag som et eksperimentelt sted. Svært mange sider ved bysamfunnet har endret seg dramatisk siden begynnelsen av 80-tallet. Arbeiderbevegelsens politiske hegemoni ble brutt opp, og den tverrpolitiske «vekkelsen» ser ut til å ha vært motivert av et nokså omfattende ønske om et regimeskifte. Forholdet mellom befolkning og kommune var preget av relativt stor avstand, og kommunens legitimitet ser ut til å ha blitt svekket i tråd med det rådende politiske regime. Tinfos jernverk ble avvirket, og Hydro Notodden trappet ned. 80-tallet var preget av en omfattende krise, både økonomisk, sosialt, kulturelt og politisk. Når f.eks. den nåværende ordføreren ser tilbake på de endringene som har skjedd siden dengang, bruker han uttrykket «helt utrolig».

Notodden berget seg gjennom krisen, og framstår idag som noe ganske annet. Bluesfestivalen er selvsagt ikke årsaken til dette, men den tjener likevel som et symbol på endringene. Det mest slående ser ut til å være at det relativt innadvendte industristedet har skapt sin nye identitet på grunnlag av åpenhet mot verden. Bluesen på Notodden ønsker alle velkommen, og med sine røtter på helt andre steder gjør den ikke krav på å ha sitt grunnlag i Notoddens egen jord. Bluesen er egalitær. Når Notodden idag av mange kalles «bluesbyen», har dette altså ingenting med røtter å gjøre, og Notodden-folk selv ser ut til å ha et slags «ironisk» forhold til dette; de er lite opptatt av spørsmålet om hvorvidt det er en «naturlig» sammenheng mellom bluesen og byens mer «organiske» tradisjoner. Dette viser at Notodden ikke bare har vist seg som et eksperimentelt sted med et åpent blikk mot framtiden; folk ser også ut til å identifisere seg med eksperimentet som strategi. Det er selvsagt vanskelig å slå fast at dette er en allmenn holdning i byens befolkning, men det er slående at både det politiske miljøet, kommuneorganisasjonen, næringslivet og bluesentusiastene har bidratt sterkt til å formidle en spesiell type «innovasjonslyst».

Notodden er industrisamfunnet som er på vei inn i framtiden. Denne metaforen kan brukes som illustrasjon på de enorme endringene i det norske samfunnet. Notoddens historie er på mange måter lik Rjukans, som vi har diskutert ovenfor, men byen egner seg trolig langt bedre som et

utgangspunkt for å reindyrke endringsperspektivet enn noe annet sted i fylket. Det vil være et originalt bidrag til norsk historiefremføring dersom man tok utgangspunkt i forholdet mellom kontinuitet og diskontinuitet, samt betydningen av kreativitet i endringsprosesser. Notodden illustrerer i så måte noe langt mer enn de lange linjer i norsk industrihistorie; byens historie tydeliggjør også betydningen av historiske brudd.

Som vi pekte på ovenfor, er det naturlig å utforme fremføringsstrategien i nær kontakt med Notodden-folks arbeid med det planlagte bluesenteret. I stedet for å etablere en egen, separat fremføringsstrategi for byens industrihistorie, kan man altså her «låne» perspektivet til bluesentusiastene (som Notodden kommune identifiserer seg med) og inngå et samarbeid med dem, både når det gjelder perspektiv og fremføring.

Vi viser forøvrig til NRK - programserien *Lokaldemokrati* av Jerstad og Vike som har viet ett av fire program til Notodden. Programmet heter *Blues og politikk*.

Porsgrunn: *Den internasjonale småby*

Porsgrunn lar seg på mange måter beskrive i de samme termer vi har anvendt på Skien. Dette følger av vår påstand om at Telemarks industrihistorie er mest interessant i et spesielt komparativt perspektiv, dvs. i det perspektivet der de ulike industristedene gjøres interessante gjennom sin rolle som illustrasjoner av det særegne i den norske moderniseringsprosessen. Likevel er Porsgrunn annerledes enn Skien, og det er grunn til å aksentuere andre dimensjoner ved denne byens moderne historie i tillegg til dem vi har påpekt for Skiens vedkommende. For å anskueliggjøre vår vektlegging på å fortelle en historie, snarere enn å «gi en innføring i Historien», vil vi påpeke at det ikke ville være urimelig å bruke betegnelsen «entreprenørens by» om Porsgrunn. Det ville kanskje være enda mer historisk korrekt enn for Skiens vedkommende (til tross for at dette er avhengig av vår definisjon av «entreprenør»), siden Porsgrunn i utgangspunktet hadde færre ressursmessige fordeler enn Skien, og dermed kanskje krevde større innovasjonsevne. Porsgrunns historie i siste halvdel av forrige århundre kan tyde på nettopp dette. Videre er kanskje denne betegnelsen god å bruke for Porsgrunn, siden byen i moderne tid er så sterkt assosiert med tungindustri, lønnsarbeid og det som ofte kalles «manglende» omstillingsevne. Spørsmålet vi ønsker å kaste lys over, er imidlertid ikke hvilken by som har hatt flest entreprenører, men hvordan vi kan fortelle mange små fascinerende historier om industri-Telemark innenfor rammen av en stor.

Porsgrunns moderne historie er, med unntak av blant annet Norsk Hydro, i høy grad basert på lokale industrielle fyrtårn med lokalt opphav og lokale ressurser. De fleste av disse industrielle fyrtårnene konkurrerer på internasjonale markeder og har allerede fra starten vært orientert utover. Dette illustrerer at selv om Norge alltid har vært en utkant i Europa, har nærings- og kulturliv vært nært knyttet til internasjonale forhold. Dette ser ut til å ha vært knyttet til et større strev for å overleve som by enn det som har vært tilfellet for Skien. Porsgrunns historie kan dermed anskueliggjøres gjennom en vektlegging på to perspektiver: (1) internasjonaliseringens historie i lokalt næringsliv og (2) betydningen av internasjonale kulturelle strømninger for lokalt liv (som uttrykk for «norsk kultur»). Slike perspektiver kan brukes til å anskueliggjøre et tema av stor allmenn interesse i historie- og samfunnsforskningen: hvordan forholdet mellom det lokale og det «globale» henger sammen. Våre forestillinger om «det norske» er f.eks. ofte basert på en forestilling om at det er mer eller mindre upåvirket av elementer utenfra. Spesielt for norske kystbyers vedkommende er det viktig å vise hvor feilaktige slike forestillinger er. I den grad de har bidratt til å skape tradisjoner som kalles «norske», er det nettopp gjennom lokale bearbeidinger av internasjonale impulser.

Dersom man finner grunn til å bruke disse perspektivene i formidlingsammenheng, er det trolig svært viktig at man inkorporerer dem i en mer omfattende sosialhistorisk ramme av den typen vi har beskrevet for Skien. Vi tenker oss altså at de to byenes historie kan anskueliggjøres innenfor noenlunde den samme overordnede ramme, men at det gjennomføres en «arbeidsdeling» der ulike dimensjoner vektlegges og hvor ulike veier fører fortolkeren inn i den historiske materien. Vi viser derfor til vår mer utførlige diskusjon om Skien.

Vår tilnærming er ment som et supplement til arbeidet som er i gang med opprettelsen av et industrikulturelt senter i Porsgrunn. Her foreligger svært interessante planer som trolig vil passe ypperlig inn i tenkemåten vi forsøker å utvikle her. Ønsket om å knytte industrihistorien til

«sosiale, kulturelle, økologiske og økonomiske forhold, og omvendt», som det heter i noe av det foreløpige materialet, er spesielt sentralt for vårt formål. Vi vil understreke at vårt forslag til «arbeidsdeling» mellom de aktuelle stedene på ingen måte er endelige. Det er en illustrasjon av noen mulige implikasjoner av vårt hovedperspektiv, og lar seg endre uten problemer.

Kragerø: Vertskap og gjester: byen og naturen gjennom 100 år

Kragerø har sin egen industrihistorie knyttet til gruvedrift, trelasproduksjon, skipsbygging, isproduksjon og mekanisk industri, for å nevne noe av det viktigste. Denne historien er interessant, og den kan brukes til å fortelle aspekter ved den historien vi har beskrevet for henholdsvis Skien og Porsgrunn. Igjen er det tilgangen på råvarer som har vært grunnlaget for byutvikling, og igjen er det store og omfattende endringer i næringsgrunnlaget som kjennetegner moderniseringsprosessen. Det ville vært svært interessant å fortelle disse sidene ved Kragerøs historie også, men vårt forslag om en overordnet ramme om Telemarks industrihistorie kan gjøre det rimelig å tone dem ned. I stedet kan vi fokusere på sider ved moderniseringsprosessen vi bare delvis har utnyttet i denne skissen, nemlig dem som er knyttet til endringer av vår forståelse av oss selv og av stedet vi har tilknytning til. Kragerø kan i et slikt perspektiv framstå som det mer eller mindre typiske kystbysamfunnet som endret karakter fordi folks opplevelser av estetikk, natur, fritid og selvrealisering endret seg med det vi kan kalle «borgerliggjøringen» av samfunnet.

Kunstnere og forfattere «oppdaget» tidlig Kragerø og skjærgården. Deres blikk var et annet enn lokalbefolkningens, som betraktet stedet i hovedsak på grunnlag av omgivelsenes dugelighet som kilde til erhverv og som et sted å høre til. Det eksterne blikket var utpreget estetisk og kan sies å ha vært en tidlig utgave av det blikk den tilreisende turist anvender i sin vurdering av stedets og områdets verdi. Kragerø er idag primært et rekreasjonsmedium og en rekreasjonsarena der samfunnets vanlige «orden» til en viss grad settes til side. Kragerøsommeren er i en viss forstand et omfattende rituale der ferien, feriestemningen og friheten blir samfunnsform der hierarki og vanlige statuser settes til side, men hvor ulike former for forbruksdemonstrasjon gjensker dette i en ny sfære.

«Turismens historie» og dens opprinnelse i kunstnernes oppdagelse av Kragerø kan tjene som et interessant utgangspunkt for andre sider ved de dramatiske endringene i den norske moderniseringsprosessen enn dem vi har vært inne på hittil. Ved hjelp av en formidling og analyse av de ulike typer av gjesters blikk på Kragerø, kan stedets egen historie fram mot sin status som postmoderne, trivelig serviceby som balanserer, eller kombinerer rollen som «by-i-seg-selv» og som vert for tilreisende «brukere» av byen, formidles. Det er ikke lenger byen som et sentrum for realisering av materiell produksjon og verdi, men som image - symbolsk gjenstand - som dominerer idag. Kontrasten til dagliglivets Kragerø, f.eks. om vinteren, vil være et interessant tema å reflektere over - gjennom formidling - i et prosjekt som dette. Endringer i forståelse av natur som symbol på samfunnsendringenes kulturelle konsekvenser er en annen mulig forankring. Det er gjort mye spennende vitenskapelig arbeid på dette området, f.eks. innenfor kunsthistorie, etnologi og antropologi.

Det er sannsynlig at dersom slike dimensjoner (som altså ikke er de eneste mulige) velges ut som symboler på Kragerøs historie, vil formidlingen i større grad hvile på en materiell framstillingsform enn tidligere, f.eks. med utgangspunkt i kunst. Ved hjelp av f.eks. bildemontasjer med mer eller mindre analytiske tekster vil det være mulig å «strekke» en slik formidlingsform i flere ulike retninger, og dette kan også utvides videre ved hjelp av en ide som tilsvarer den vi har anvendt for Rjukans vedkommende: «servicens og fritidens landskap/arkitektur».

IX. Formidling

Vi har forsøkt å antyde betydningen av levende formidling gjennom vår kritikk av gjenstands- og fortidsfokuseringen i norske museer, vår skepsis mot Den Store Historien om Nasjonens Utvikling (se Sverre Steens «Langsomt ble landet vårt eget») og ved hjelp av vårt metaforiske uttrykk «å fortelle en historie». Dette kan kanskje virke provoserende, og vi vil derfor presisere dette standpunktet.

Erfaringsnærhet

Det historiske objektet er alltid en del av det formatet det formidles gjennom. Vikingskipene på Bygdøy bærer et annet budskap enn «Jordvik» i York (uavhengig av at museene ligger i to ulike land). Førstnevnte «ber» tilskueren bøye seg i støvet for skipenes betydning som storslåtte konstruksjoner, men primært for deres status som indekser for en nasjon. Vikingskipene vekker til live det forestilte fellesskapets røtter, og er avhengige av at fortolkeren bærer med seg denne evnen. Men fordi denne evnen idag langt på vei erstattes av nye indentifikasjonsformer og andre forståelser av nasjonen, er det tvilsomt om disse gjenstandene har den samme utsagnskraft som tidligere. «Vikingverdenen» i York er et slags «svar» på denne tendensen idet den appellerer til å ta del i hendelsene - i livet - ved å simulere deltakelse. Denne «deltakelsen» er trolig hemmeligheten bak vellykket kulturformidling i vår tid. Den stimulerer praktisk erfaring og appellerer i mindre grad til grandiose indentifikasjonsformer, og er mer *erfaringsnær*. På denne måten gir den fortolkeren anledning til å la opplevelsen stimulere egen erfaring og refleksjon, snarere enn å «tillate» han/henne å bli inkorporert i en autoritativ fortelling.

- Kulturformidling dreier seg både om tilegnelse av kulturell dannelse og identitet, men i vår samtid tyder mye på at den historieinteresserte trolig er mer opptatt av å utforske et fenomen enn å få en ferdig fortelling.

Kulturformidling som sosial relasjon

Et enkelt virkemiddel i lokal kulturformidling er å gjøre den til en relasjon mellom mennesker. Lokale historier formidles best av lokale mennesker som kan inspirere andre gjennom sin kunnskap, eventuelt egne erfaringer og ikke minst sin egen evne til å la seg fascinere av det han/hun formidler. I den grad det blir aktuelt å bruke guider/fortellere/omvisere i dette prosjektet, er derfor skolering svært viktig. Telemark har mange svært interessante sammenhenger å vise fram for turister, og for den saks skyld våre egne barn og unge, men betydningen av dette forblir relativt liten hvis dette ikke formidles ved at de potensielt interesserte inviteres inn i «de lokales» erfaringsverden. En «profesjonalisering» av formidlerrollen vil altså måtte innebære at formidleren simulerer seg selv, dvs. at han/hun ikke yter «service» eller på annen måte blir en funksjonær, men at han/hun bruker relasjonen til de potensielt interesserte til å «skape» objektet ved å ta dem med i fortellingen.

- Formidling av Telemarks historie i tilknytning til konkrete steder bør forankres i engasjerte formidlere, helst folk som har egen erfaring med stoffet som formidles. Skolering av «guider» bør derfor være sentralt.

Visuell presentasjon

Et annet, nært beslektet virkemiddel, er visuell presentasjon av lokal historie som film. Vår erfaring er at lokal, «autentisk karisma» kan formidles effektivt gjennom det vi her kaller «etnografisk film». Det kan gjøres enkelt, slik for eksempel Hardanger fartøyvernssenters «lysbildekåseri» for leirskoleungdom og turister ombord på hardangerjakta «Mathilde» illustrerer. Der vises lysbilder fra jaktens nordlandsfart rundt århundreskiftet sammen med en fortelling av en lokal sjømann som i sin tid seilte med skuta som kokk. Fortellingen er levende, personlig, ekte og ekstremt gripende. Slik formidling kan også gjøres mer elaborert, for eksempel etter mønster av serien «Lokaldemokrati» som sendes på NRK2 i mars/april 1998 (produsert av Jerstad og Vike).

- Visuell presentasjon er velegnet til å knytte sammen abstrakte temaer med konkrete mennesker og identifikasjon med folks erfaringer.

Stier og reiser

Et tredje redskap i levende kulturformidling er å gjøre den til en «reise» for fortolkeren. Dette kan gjøres på minst to måter. For det første kan fortolkeren gis anledning til å få tilgang til ulike historier ved å følge «stier» ved hjelp av et teknologisk medium som f.eks. CD-rom (slik det gjøres i Kon-Tiki museet og slik det er tenkt i Telemark fylkeskommunes «Vise verda vassvegen»- prosjekt. Det kan også gjøres fysisk, ved at fortolkeren gis mulighet til å bli med på rundreiser på det aktuelle stedet. Vi kan for eksempel tenke oss at dette prosjektet materialiserer seg gjennom en slags «formidlingssentral» sentralt på stedet. Derfra kan fortolkeren bli med på busstur til lokale steder hvor guiden skaper historier som binder disse lokale stedene til «hovedhistorien».

- Stedet bør tas i bruk i formidlingssammenheng. Prosjektet bør ha et sentrum, men kan for øvrig organiseres som et «satellitssystem» der ulike tematiske (og fysiske) veier fører betrakteren videre i opplevelsen av fortellingen.

Ulefoss som eksempel

La oss ta Ulefoss som eksempel: med utgangspunkt i Øvre verket (eller det planlagte Fensenteret) kan folk tas med til jernverket, hvor de vises en film e.l. og fortelles om arbeid på landets eldste jernverk i fortsatt drift. Derfra tas de med til Holden (dersom tillatelse gis!) eller Ulefoss Hovedgård, videre til et småbruk som i sin tid ble drevet av folk som også arbeidet på jernverket, deretter til gruvene, Lanna (hvor man f.eks. setter jernverkstradisjonen i relieff gjennom å fortelle historien om den frie håndverker og de første Venstreforeningene) osv. Tilbake på Øvre verket fortelles videre slutten på historien om arbeiderbevegelsen, den lokale offentlighet og kampen om fredningen av Øvre verket, sammen med dugnadstradisjonen og dens forankring i folkeligheten og idrettstradisjonene på Ulefoss (dette er bare et eksempel!). Alt dette bør formidles av lokale entusiaster. På Ulefoss burde det være særdeles gode muligheter for dette dersom man etablerer et samarbeid med Holla historielag. Der finnes en kolossal kompetanse, men denne har hittil forblitt relativt intern og lokal, og - langt viktigere - den har ennå ikke etablert en alternativ historiefortelling til den etablerte fortellingen om heroisk industrilederskap i lokalsamfunnet. Dette siste er ikke nødvendigvis et forhold man må legge vekt på i et prosjekt som dette, men vi velger å poengtere det med det formål å åpne opp perspektiver man kan tenke med.

- Ulefoss egner seg spesielt godt som illustrasjon for vår formidlingsmodell. Stedet er relativt lite, historiekompetansen og entusiasmen er stor, og de fysiske kulturminnene lyser i landskapet. Ulefoss kan derfor tjene som et aktuelt eksempel å arbeide videre med i forprosjektet.

Et sentrum

Vi har nevnt at et slikt formidlingsprosjekt trolig bør ha et *sentrum*. Dette kan være et «kulturformidlingssenter» sentralt i byen/stedet. Her fortelles historien om industri-Telemark i tre ledd: den store historien, stedets industrihistorie, og illustrasjoner der man retter blikket mot konkrete steder i byen/stedet som tjener som «satellitter» i prosjektet. I formidlingssentralen er det tilgang på formidlere/fortellere som kan «fortelle foredrag», prate med besøkende, introdusere film og/eller holde lysbildekåseri. Stedets industrihistorie må altså konsekvent referere til Telemark såvel som de lokale illustrasjonene, og fortolkerne fortelles om hvilke stier som fører dit. Senterets eksistens blir synliggjort i brosjyrer ol., men det er trolig langt mer originalt og effektfullt dersom det introduseres på skilter langs innfartsveiene, f.eks. på by/stedsnære rasteplasser der tilreisende gis det budskap at «dere kommer til en by/sted hvor innbyggerne er fascinert av sin egen historie og ønsker å fortelle om den».

- Besøkende bør få så mange synlige bevis som mulig på at de har kommet til et sted hvor lokalhistorie engasjerer folk.

Målgrupper

Formidling av industri-Telemark må ikke nødvendigvis være rettet primært mot tilreisende og turister. Det er trolig rimelig å tenke seg at det er stedets - og fylkets - egen befolkning som er den primære målgruppen. Det er flere grunner til dette. For det første dreier det seg om formidlingsansvar. Kulturprosjekter som i en eller annen forstand tematiserer og bidrar til å forme kollektiv identitet, plikter å gjøre dette i så nær dialog med den gjeldende befolkning som mulig. For det andre dreier vår tematisering av industri-Telemark seg om sosialisering og utdanning. Det er derfor naturlig at det er fylkets egne barn og unge (i deres kapasitet som skoleelever) som blir hovedmålgruppe. Lokalhistorie er blant de ting som fenger unge mennesker aller mest, spesielt i tilfeller der denne historien (1) formidles på en levende måte av engasjerte formidlere, (2) formidles på andre måter enn kun klasseromsundervisning, (3) stimulerer til deltakelse og f.eks. prosjektarbeid, (4) og der denne historien etablerer nye og spennende kontekster for historiske detaljer.

- Formidling av Telemarks historie bør starte i samarbeid med skoleverket, der elevene kan engasjeres direkte i formidlingen, f.eks. gjennom prosjektarbeid og/eller som formidlere. En eventuell næringsmessig verdi av prosjektet kan tenkes å følge av at befolkningen selv endrer sitt syn på hva som kjennetegner oss. «Stolthet» følger ikke lenger av heroisme, men av genuin interesse. Vi antar at det er dette som også gjør at «identitet» blir gjenstand for kommersiell interesse. Det er verdt å merke seg at store deler av Telemark har et relativt negativt stempel, også blant våre unge innbyggere.

Hele fylket

Vi anbefaler at dette prosjektet utformes slik at disse funksjonene kan oppnås, men i tilknytning til to andre: (5) formidling til skoleelever bør etablere *hele fylket* som den relevante enheten, slik at de ulike elementene blir fullt utnyttet som sammenlignbare eksempler. Som vi har vært inne på tidligere, er kontrast og identitet (likhet) grunnleggende erkjennelsesmekanismer. Ved å utforme et formidlingsopplegg som skrittvis utvider den komparative dimensjonen i eksemplene, øker muligheten til å formidle «refleksjonskunnskap» vesentlig, uten at man mister grepet om det konkrete! For eksempel ligger det da nær å utforme et (ambisiøst!) undervisningsprosjekt som innebærer at alle elevene i fylket (på ungdomsskolenivå) får en rundreise til alle disse stedene som er med i prosjektet som et ledd i samfunnskunnskapsundervisningen. (6) Prosjektet utformes som ulike moduler med ulike tidshorisonter slik at skoleelever kan bidra til å bygge det ut gjennom prosjektarbeid. Dokumentasjon, tilrettelegging og formidling er noen aktuelle stikkord.

- Prosjektet bør etableres som et langsiktig prosjekt der ulike moduler utvikles og bygges ut.

Ekthet

Den andre hovedgrunnen til at skoleelever bør være en av de sentrale målgruppene, er forankret i en mer grunnleggende antakelse om historiefremføring i det «postmoderne» samfunnet. Et økende antall mennesker lar seg fascinere av (reell eller konstruert) *autentisitet*, eller ekthet. Den tradisjonelle «turisten» har alltid vært interessert i det som er annerledes, men i jakten på avslappende fritid har turisten lagt vekt på å beskytte seg mot «slitsom» annerledeshet. Konsekvensen har vært at han/hun ubevisst har latt seg beskytte av en slags «puppe» av beskyttende hjemlighet. Sydenturisten er selve prototypen på dette. I vår tid bidrar økende individualisme og økt bevissthet om redusert kulturelt mangfold (som blant annet gjør at folk nær sagt kan reise kloden rundt i sin private bobil!) til at et økende antall mennesker ønsker å oppleve kontraster til sin egen måte å leve på. Når vi vet at den overveiende majoritet av dem som reiser til Norge er urbane europeere som ofte har en langt «dypere» historisk bevissthet enn oss (ikke nødvendigvis fordi de vet mer, men fordi de fleste europeiske land bærer preg av en «dyp» sivilisasjonshistorie), innser vi at Norge har helt spesielle ting å bidra med.

- Telemark er kontrastenes fylke. Her er svært ulike tilpasninger og livsformer fortsatt synlig og levende.

Dette er allment kjent. Det som imidlertid neppe har blitt erkjent i tilstrekkelig grad, er at (1) vårt kulturelle særpreg trolig er langt mer fascinerende enn det selv forstår; at (2) denne fascinasjonen slett ikke - og kanskje ikke primært - er begrenset til det vi selv bruker som symboler på vår egenart (røttene i bondesamfunnet), og endelig at (3) det ikke er den «polerte» versjonen av dette som fenger størst interesse (eller som vil fenge størst interesse i framtida, når fraværet av alternative levemåter og historier vil bli enda mer påfallende enn nå, og når folk i enda større grad vil søke «ektheten» utenfor allfarveien), men folks måte å leve den ut på i dagliglivet. Et problem her er at vi ikke uten videre kan regne med at de tilreisende kan få tilgang til telemarkingers dagligliv! Det er få arenaer hos oss hvor tilreisende kan gli inn og «go native». Men nettopp derfor er det svært viktig at vi skaper noen arenaer der vi kan la dem simulere en slik prosess. På samme måte som vi har lite til overs for at våre verter skaper en overfladisk versjon av sin egen verden for å tilfredsstille oss, er tilreisende til Telemark primært opptatt av «vår egen måte å være oss selv på» og *dernest vår egen refleksjon over oss selv*.

-Formidlingsprosjektet bør søke å opprette arenaer der befolkningens egne prosjekter og interesser blir en del av selve kulturformidlingen. Øvre verket på Ulefoss er et aktuelt eksempel som kan bygges videre ut.

Karisma

Med andre ord: *kulturformidling dreier seg blant annet om å opparbeide evnen til å skape en viss type karisma; den som gjør at den besøkende opplever at han/hun får lov til å ta del i noe.* Den besøkende må altså forstås som en ydmyk gjest som ønsker å få ta del i noe, ikke som en som forstår at han selv skaper den situasjonen han ønsker å oppleve (som en genuin kulturopplevelse). Denne formen for karisma handler altså om evnen til å inspirere andre gjennom ens egen inspirasjon av noe man selv driver med. Industri-Telemark kan derfor med fordel presenteres som et alternativ til den museale fremstillingen av Den Ferdige Historien. Den kan i stedet presenteres som et sett av fortellinger som er iferd med å materialisere seg. Den tilreisende får da tilgang til et prosjekt; dvs. «telemarkingenes» arbeid med å «grave ut» (erkjennelse kan beskrives metaforisk som en arkeologisk utgravingsprosess) sin egen historie, der «utgraveren» hele tiden informerer betrakteren entusiastisk om hva som skjer og endog inviterer ham med i prosessen, snarere enn å bli henvist til et produkt som ikke lenger opptar den befolkningen den tilreisende har kommet for å oppleve.

- Tilreisende ønsker å se prosesser framfor utstilte og ferdige gjenstander, spesielt dersom prosessene (knyttet til konkret handverk, utbygging av et formidlingscenter, en engasjert lokalhistoriefortelling e.l.) er involverende.

Hva er unikt norsk?

La oss fullføre dette resonnementet ved å henvise mer konkret til hva framtidig kulturformidling av «norsk kultur» kan tenkes å være. Vi har vært inne på at de stadig mer individualiserte reisemåtene er et uttrykk for at besøkende ønsker å «gli inn» på en annen måte enn tidligere. Reisefølget har mistet mye av sin attraksjonsverdi fordi det ofte er en effektiv hindring for å etablere et genuint kulturmøte. I stedet etablerer det to adskilte verdener og dernest et kulturelt vakuum i midten der representanter for vertskapet spiller seg selv (Masaier i Kenya, Longneck Karen i Nord-Thailand, idealisert bondekultur i Norge, osv.). Framtidens kulturformidling må bryte dette mønsteret. Vi skal unngå å gjenta diskusjonen ovenfor, men understreke at formidling av industrihistorie/moderniseringshistorie kan tenkes å åpne en spennende mulighet. I stedet for å etablere naturen og det gamle bondesamfunnet som tidløse øyer og enerådende kontrast til andre europeiske lands storslåtte kulturhistorie, kan man her anskueliggjøre hva som virkelig er genuint norsk: de utrolige endringsprosessene (raske, omfattende og fredfulle) som har skapt, som Hans Magnus Enzensberger uttrykker det, en underlig blanding av et fortidsmuseum (vi er alle i en viss forstand «bønder i byen!») og et framtidslaboratorium.

- Det genuint norske er de dramatiske, men fredfulle endringene. Kanskje er også viljen til å eksperimentere med selve samfunnsorganisasjonen (f.eks. den moderne velferdskommunen) noe særnorsk. Eksperimentet har røtter i nær og fjern fortid, men det pågår fortsatt! (jamfør industrikulturelt senter i Porsgrunn).

Tilbake til samtiden

I forlengelsen av dette er det enda et fascinerende tema som kan egne seg som et formidlingstema, f.eks. dersom formidling av industrihistorie i Telemark innebærer å ta med turister på rundreiser i fylket. Norge (igjen illustrert av eksemplet Telemark) er kanskje det eneste landet på kloden hvor overgangen mellom bondesamfunn og industrisamfunn fortsatt kan ses med det blotte øye, ved at tradisjonelle tilpasningsformer (sterkt modifisert) lever side om side med urbane. Norge er trolig det eneste moderne industriland som ikke fikk sin befolkning splittet mellom kapitaleierskap (borgerskap), proletarer og bønder. Norge er landet med de levende bygdene og hvor fiskerbonden, arbeidermåbrukeren og kooperativet har dominert. Det unike forholdet mellom by og land kan anskueliggjøres særdeles tydelig i Telemark.

- Folkelige tradisjoner på den norske landsbygda er spesielt levedyktige fordi de er en del av det moderne Norge! Slik er det ikke i de fleste andre land.

Karrierer

Vi vil til slutt kort berøre betydningen av karrierer i historiefremidling. Svært omfattende og tilsynelatende abstrakte sammenhenger kan fremidles gjennom konkrete personer og deres livsløp og erfaringer. Det er et redskap vi anbefaler å bruke som et «kitt» i dette prosjektet, og det er utvilsomt store mengder lokalt stoff som kan brukes for dette formålet. Målet er likevel at slike personer, eller grupper av personer, deres liv og erfaringer ikke skal være målet med fortellingene, men symbolene som de interessante sammenhengene fremidles ved hjelp av.

X. Opplegg for videre arbeid

1. Diskutere forstudien grundig i Telemark fylkeskommune. Eventuelt foreslå endringer og omprioriteringer.
2. Forberede og gjennomføre en «inspirasjonsrunde» hos potensielle samarbeidspartnere. Aktuelle samarbeidspartnere er kommunene, historielag og forfattere av lokalhistoriske bidrag, museer, store bedrifter (Norsk Hydro, SKK).
3. Undersøke mulighetene for lokal forankring av prosjektet. Hva kan lokale bidragsytere tenkes å bidra med, hvordan kan samarbeid skje (tematisk og organisatorisk), og i hvilken grad «treffer» modellen som er utviklet i forstudien? Man bør som en del av dette gå inn i en nærmere dialog med de aktuelle kommuner. I alle kommunene foregår arbeid med forholdet mellom lokalhistorie, stedsidentitet og næringsvirksomhet.
4. Konkretisere formidlingsopplegget. Dette bør skje i nært samarbeid med lokale miljøer. Målet må være å benytte seg av lokale erfaringer, men å supplere dem med perspektivet vi har trukket opp her. På denne måten er det kanskje mulig å øke relevansen av lokal erfaring, spesielt ved at den forenes med et mer overordnet blikk som i større grad er stimulert av den utenforstående betrakters perspektiv.

Forslag til videre strategi:

- a) Innhente formidlingsideer og praksiser lokalt, og vurdere hvordan de kan tilpasses, videreutvikles og/eller endres i tråd med modellen vi har utviklet her (og eventuelt endre deler av selve modellen, f.eks. ved å endre noen av del-overskriftene og/eller legge til andre).
 - b) Vurdere muligheten for å etablere formidlingssentra på de ulike stedene (f.eks. i forbindelse med etablerte institusjoner).
 - c) Vurdere innsatsnivå og tidsperspektiv. Utdanning av guider/fortellere kan tenkes å være et langsiktig prosjekt, og er trolig naturlig å etablere som et samarbeid mellom kulturseksjonen, næringsetaten og skoleverket. Jo høyere ambisjoner man sikter mot, desto mer nødvendig er det å betrakte prosjektet som en langsiktig næringsstrategi som f.eks. skal videreføre arbeidet med styrking av lokal identitet (som Vekst i Grenland har arbeidet med) samtidig med at det utvikles formidlingsstrategier for turister og tilreisende (i tråd med forslagene ovenfor).
 - d) Vurdere hvorvidt man ønsker å utvikle det visuelle formidlingsaspektet. Idéen om «etnografisk» film er bare et blant flere mulige forslag, men dette formatets styrke er at det framstiller objektet som et slags mysterium (i motsetning til en fasade) som man lar seg fascinere av og som må forklares. Filmene kan f.eks. arte seg som reiser rundt på de enkelte stedene. Et slikt opplegg kan også tjene som en premissleverandør for den praktiske organiseringen av reisene rundt i det vi ovenfor har kalt «satellittmodellen».
- Et formidlingssentrum sentralt på stedet (eventuelt i forbindelse med en etablert institusjon som f.eks. et museum) vil da fungere som en «sluse» inn i - og velkomst til - stedet som en spennende verden.
5. Gjennomføre grundigere historiske undersøkelser. Vi har ikke lagt hovedvekten på dette i disse forstudiene, siden vi har ønsket å understreke betydningen av å sortere og

begrepsfeste utvalgsriterier og perspektiver som kan begrunne utvalg av stoff og formidlingsmåte.

6. Gjennomføre et «pilotprosjekt» (f.eks. prosjektarbeid på skoler, en utstilling, et eksempel på filmatisk presentasjon, velge ut et konkret sted (f.eks. Ulefoss) e.l.